

Asmaî'ye Göre En Üstün (Fahl) Şair Olmaya Engel Faktörler: Fuhûletü'ş-Şu'arâ' Çerçevesinde Bir İnceleme *Factors That Preclude Being the Best (Fahl) Poet According to Al-Asma'î Within the Context of his Work Fuhûla al-Şu'arâ'*

İsmail ARAZ*

* Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Konya, Türkiye.

E-mail: ismailaraz@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

İsmail ARAZ,
Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Konya, Türkiye.

Submission/Başvuru:
02 Eylül/September 2023

Acceptance /Kabul:
29 Ekim/October 2023

Citation Atf/:

ARAZ, İsmail. "Asmaî'ye Göre En Üstün (Fahl) Şair Olmaya Engel Faktörler: Fuhûletü'ş-Şu'arâ' Çerçevesinde Bir İnceleme." *Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS)* 6, no. 2 (2023): 119-142.

Öz

Bu çalışmada klasik Arap şiir eleştirmenlerinden Asmaî'nin, *Fuhûletü'ş-Şu'arâ'* adlı eseri çerçevesinde en üstün şair anlamına gelen fahl kategorisi dışında kalan şairlere yaklaşımı incelenmiştir. Asmaî'nin, öğrencisi Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin sorularına verdiği cevapların bir araya getirilmesiyle oluşan *Fuhûle*, uzun zaman boyunca şifahi olarak devam eden şiir geleneğinde "şair" ile "üstün şair" arasında ihmal edilen ayrımı farklı yönlerden ele almasıyla Arap şiir eleştirisinin dönüm noktalarından kabul edilmiştir. Şairleri şiir söyleme kabiliyetlerine göre sınıflandıran Asmaî, bu eserinde üstün ve yetenekli bulunduğu şairleri fahl olarak isimlendirmiştir. Ancak şairin fahl seviyesine yükselebilmesi için sadece şiir söylemesini yeterli bulmamış, nitelik ve niceliği esas alarak birçok şart ileri sürmüştür. Örtük bir şekilde ifade ettiği bu şartları gerçekleştirilememeleri dolayısıyla yetenekli bazı şairleri fahl kategorisi dışında değerlendirmiştir. Çalışmada Asmaî'nin, kaliteli şiirleri olduğu hâlde bazı şairleri fahl olarak değerlendirmemesinde hangi gerekçelere dayandığı ele alınmıştır. "Fahl değildir." şeklinde kısa cümlelerden oluşan bu değerlendirmeler, Asmaî'nin fahl kavramının teorik çerçevesi dikkate alınarak açıklanmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için eserden seçilen örnekler bütüncül ve analitik bir bakış açısıyla tahlil edilmiştir. Bu şekilde okunması ve anlaşılması kolay bir risale olduğu izlenimi veren *Fuhûle*'deki değerlendirmelerin arka planında ciddi gerekçelerin bulunduğu ve rastlantısal bir şekilde yapılmadığına dikkat çekilmiştir. Çalışmanın temel amacı, *Fuhûle* eseri çerçevesinde klasik dönem Arap şiir eleştirisinde şair ile fahl şairin aynı kategoride değerlendirilmediğini ortaya koymak ve yeri geldiğinde her şiir söyleyenin şair kabul edildiği ancak fahl şair olmak için daha ciddi kriterlerin şart koşulduğunu vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Klasik Arap Şiir Eleştirisi, Asma'î, Fuhûletü's-Şu'arâ', Fahl, Şair.

Abstract

In this study, the approach of al-Asma'î, one of the critics of classical Arabic poetry, to poets is analyzed within the framework of *Fuḥūla al-Shu'arâ'*, the first critical work of Arabic poetry that has survived to the present day. *Fuḥūla*, which is a collection of Asma'î's answers to the questions of his student Abū Hātim al-Sijistānī, is considered to be a turning point in Arabic poetry criticism as it deals with the neglected distinction between "poet" and "superior poet" from different aspects in the poetry tradition that continued orally for a long time. Al-Asma'î, who categorized the poets according to their ability to sing poetry, named the poets whom he found superior and talented as fahl. However, he did not limit the poet's being a fahl only to his ability to sing poetry; he put forward many conditions based on quality and quantity. Due to their inability to fulfill these conditions, which he implicitly expressed, he considered some competent poets outside the category of fahl. In this study, the reasons for al-Asma'î's exclusion of poets as fahl despite their qualified poems are emphasized. These evaluations, which consist of short sentences such as "It is not fahl", are explained by considering the theoretical basis of al-Asma'î's concept of fahl. For a better understanding of the subject, the examples selected from *Fuḥūla* have been analyzed from a holistic and analytical point of view. In this way, it has been pointed out that the evaluations in *Fuḥūla*, which gives the impression that it is an easy booklet to read and understand at first, have serious reasons behind them and that they are not made randomly. The main aim of the study is to reveal that poet and fahl poet are not evaluated in the same category in classical Arabic poetry criticism within the framework of *Fuḥūla* and to emphasize that every poet can be accepted as a poet, but more serious criteria are required to be a fahl poet.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Classical Arabic Poetry Criticism, al-Aşma'î, Fuḥūla al-Shu'arâ', Fahl, Poet.

Extended Abstract

Arabic Poetry, one of the most significant propaganda tools for Arab tribes during the Jahiliyya period, gained substantial importance in the realms of religion, language, and literature by the late 1st/7th century, coinciding with the rise of Islamic conquests. The utilization of words and phrases in poetry to enhance comprehension of the Qur'an, its inclusion of historical tribal data, and its becoming a prime resource for Arabic linguists are among the primary factors contributing to the elevation of poetry's status. Consequently, during the 2nd/8th century, as poems were systematically compiled and recorded, the era of Jahiliyya poetry, encapsulating the pristine form of the Arabic language, came under various critical perspectives. Particularly, the process of compiling and categorizing poetry led to the incorporation of tribes into poems through narrators or the attribution of verses to diverse poets, thereby prompting a reevaluation of poetic narratives. This scrutiny was carried out by early poetry transmitters like Abū Amr b. al-Alā (d. 154/771), Ḥammād al-Rāwiya (d. 160/776-777 [?]), Khalaf al-Aḥmar (d. 180/796 [?]), generated numerous queries: "Who is a poet, and how to become a poet? What characterizes original poetry? Is it possible to classify poets?" Such questions gave rise to a host of challenges revolving around poetry and poets. Belonging to the

second generation of poetry transmitters, al-Aşma‘ī (d. 216/831) recognized these challenges and undertook a comprehensive study, delving into poetry from the Jahiliyya period up to the early 3rd/9th century. Drawing wisdom from first-generation poetry transmitters like Abū Amr b. al-Alā and Khalaf al-Aḥmar, as well as early linguists such as al-Īsā b. ‘Umar al-Saqafī (d. 149/766) and Khalīl b. Aḥmad (d. 175/791), al-Asma‘ī emerged as a poetry critic. His focus lay on uncovering the essence of poetry rather than merely transmitting or narrating. This pioneering review, representing the foremost comprehensive activity in classical Arabic poetry criticism, yielded profound insights into the essence of concepts like poets, poetry, and poetic expression. Despite composing various works such as the poetry anthology *al-Asma‘īyyāt* and *Kitāb al-Khayl*, al-Asma‘ī refrained from documenting his critical analyses. In line with his mentor Abū Amr, he chose to convey his conclusions through a dialogue of questions and answers. One of his students, Abū Ḥātim al-Sijistānī (d. 255/869), who diligently attended his lectures, recognized al-Asma‘ī’s profound research on poets and poems and preserved the meticulous questions he posed and al-Asma‘ī’s responses. Abū Ḥātim’s compilation, known as *Fuḥūla al-Shu‘arā’*, refers to diverse topics: the most accomplished Arab poet, the definition of "faḥl," the classification of poets, and the broad question of what constitutes a poet. In essence, *Fuḥūla al-Shu‘arā’* marks a turning point in classical Arabic poetry criticism, significantly influencing subsequent works.

In the light of these insights, this study delves into al-Asma‘ī’s approach toward classical Arab poets, utilizing his work *Fuḥūla al-Shu‘arā’* as the framework. Giving existing research on the concept of "faḥl," the study centers on the question: "What prevents a poet from attaining the title of 'faḥl' despite demonstrating mastery in the art of poetry through numerous quality compositions?" Thus, the study explores the factors that dim the radiance of superior poetry (fuḥūl) according to al-Asma‘ī. Likewise, it emphasizes the answers to these questions: Why are some poets living in the same period designated as faḥl, while others are not? What prerequisites were necessary to be considered a faḥl? By addressing these questions, the study offers a unique perspective, revealing how al-Asma‘ī distinguished between poets and faḥl poets through practical examples. Additionally, the study uncovers the sources of al-Asma‘ī’s poetry criticism and elucidates his methodical categorization of poets. Given the multifaceted nature of Arabic passages, the study adopts an analytical and sometimes dialectical style. To ensure clarity for researchers, topics are approached holistically and objectively, aiming to lay the groundwork for future investigations. Ultimately, the study aims to highlight that, within the framework of *Fuḥūla al-Shu‘arā’*, poets and faḥl poets are assessed differently in classical Arabic poetry criticism. It emphasizes that while anyone can be acknowledged as a poet, meeting more stringent criteria is necessary to attain the status of a faḥl poet.

Asmaî'ye Göre En Üstün (Fahl) Şair Olmaya Engel Faktörler: Fuhûletü'ş-Şu'arâ' Çerçevesinde Bir İnceleme*

GİRİŞ

Klasik Arap şiir eleştirisi tarihi incelendiğinde sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçiş sürecinde 3./9. yüzyılın, telif edilen eserler bakımından şair ve şiir eleştirisinin sistematik başlangıcına sahne olduğu görülür. Sistematik şiir eleştirisini Kudâme b. Ca'fer (öl. 337/948 [?]), Hasan b. Bişr el-Âmidî (öl. 371/981) ve Kâdî el-Cürçânî (öl. 392/1001-1002) gibi şiir eleştirmenlerinin çalışmalarıyla başlatan çağdaş araştırmacılar olsa da teorik bir çerçeveye ve uygulama alanına sahip olması bakımından Asmaî (öl. 216/831) ve İbn Sellâm'ın (öl. 231/846 [?]) çalışmaları, şiir eleştirisinin ilmî gelişim kaydeden ilk örnekleri olarak kabul edilebilir.¹ Bu noktada Kudâme b. Ca'fer'in, kendisinden önceki çalışmalarda şiirin kaliteli olanı ile olmayanına değinilmediğini gerekçe göstererek eserini alanda ilk kabul ettiği açıklamaları akla gelebilir.² Ancak Asmaî'nin yaptığı araştırmalar neticesinde uzun süre devam eden sözlü geleneği yeniden şekillendiren görüşlere ulaşması, İbn Sellâm'ın şiir eleştirisini müstakil bir ilim kabul etmesi ve İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) lafız-anlam çerçevesinde şiiri sınıflandırması, Kudâme'nin açıklamalarının izaha muhtaç olduğunu gösterir.³ Muhtemelen Kudâme, ilk şiir eleştirisi eserlerinin şair biyografileri ile şiir meselelerine bir arada yer vermesini göz önünde bulundurarak yalnızca şiir eleştirisine eğilmesi dolayısıyla eserini alanda hazırlanmış ilk çalışma kabul etmiştir. Böylece Şevkî Dayf'ın (öl. 2005) da belirttiği gibi konuyla ilgili önceki çalışmaları görmezden gelmiş ya da en azından yeterli bulmamıştır.⁴ Son tahlilde, Kudâme'nin ifadeleri dikkate alındığında Dayf'ın ikinci görüşünün daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira Kudâme gibi rasyonel ve felsefî bakış açısına sahip bir eleştirmenin, 2./8. yüzyılda hızlanan şiir rivayetinin, 3./9. yüzyılda çok

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar danışmanlığında devam etmekte olan "Klasik Arap Edebiyatı'nda Şair-Şiir Eleştirisinin Değerlendirilmesi: İbn Sellâm'ın Tabakâtü Fuhûli'ş-Şu'arâ'sı Üzerine Örnek Bir Çalışma" başlıklı doktora tezinin ilgili kısımlarının içeriği geliştirilerek üretilmiş hâlidir.

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Mendür, *en-Nakdü'l-Menhecî 'inde'l-Arab* (Kahire: Dâru Nahdati Mısr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1996), 16-18 ve 22.

² Kudâme b. Ca'fer, *Nakdü'ş-Şi'r*, thk. Muhammed Abdülmun'im Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 61.

³ Asmaî, *Fuhûletü'ş-Şu'arâ' ve Hüve Suâlât Ebî Hâtim es-Sicistânî li'l-Asmaî*, thk. Ahmed Halil eş-Şâl (Port Said: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Bühûs el-İslâmiyye, 1436/2015), 19; İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şu'arâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1:3; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1386/1967), 1:59.

⁴ Şevkî Dayf, *el-Belâga Tetavvur ve Târîh* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 78-79.

yönlü şiir eleştirisi eserlerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirdiğini görmezden gelmesi mümkün gözükmemektedir.⁵

Şiir eleştirisiyle ilgili günümüze ulaşan ilk Arapça çalışma, Asmaî'nin *Fuhûletü's-Şu'arâ*' eseridir.⁶ Nâsirüddin el-Esed (öl. 2015) ve Fuat Sezgin (öl. 2018) gibi çağdaş araştırmacılar, Arap edebiyatı eksenli tedvin hareketlerinin erken dönemde başladığını savunsalar da günümüze ulaşan ilk şiir eleştirisi eserleri 3./9. yüzyılda telif edilmiştir.⁷ Dönemin zevkiselimini ve şiir anlayışını yansıtan *Muallakât* ve *Mufaddaliyyât* gibi seçkilerin, şiir eleştirisi alanına dâhil edilmesi hâlinde bu tarih 2./8. yüzyılın ortalarına kadar geriye götürülebilir. Ancak bize göre özel olarak şiir eleştirisi meselelerine temas eden ilk çalışma Asmaî'nin mezkûr eseridir.

Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869), hocası Asmaî'ye sorduğu soruların cevaplarının bir araya getirilmesiyle oluşan *Fuhûle*'yi şiir eleştirisi literatüründe öne çıkararak özellik, eserin klasik Arap edebiyatında her şairin aynı kategoride değerlendirilmediği, şiirin niteliğine bağlı olarak şairlerin başarı seviyelerinin tespit edildiği ve her şairin şiirlerinin argüman -hüccet- olarak kullanılmadığı gibi birçok hususu vurgulamış olmasıdır. Bu bakımdan eser, "Hangi şair üstündür? Şairin üstün kabul edilmesinin temel kriterleri nelerdir? Şairin çok kaside söylemiş olması üstün kabul edilmesinde etkili midir? Hangi şairin şiirleri hüccettir?" gibi sistematik şiir eleştirisi konusuna dâhil birçok soruya cevap niteliğinde bilgilere yer vermiş, şairlerin kaliteli görülen kasidelerine atıf yaparak örnek kaside imajı ortaya koymuştur.⁸

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere *Fuhûle*'de birçok çalışmaya konu olabilecek önemli meseleler ele alınmıştır. Bu meseleler, İbn Sellâm başta olmak üzere sonraki dönem şiir eleştirmenlerinin görüşlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlaması bakımından ayrıca önem arz eder. Söz konusu önemin farkında olarak bu çalışmada *Fuhûle* eseri ekseninde şairlerin etkili şiir söyleme sanatındaki ustalıklarıyla ilintili bir problemin tespiti ve çözümü hedeflenmiştir. "Birçok kaside söylediği hâlde şairin fahl kabul edilmemesinin sebebi nedir?" sorusu çerçevesinde öne çıkan bu problem, *şiir söyleme sanatında önemli ve ideal bir kazanım kabul*

⁵ Muhammed Zağlûl Sellâm, *Târîhü'n-Nakdi'l-Edebî mine'l-Câhiliyye hatta'l-Karnî's-Sâlis el-Hicrî* (Bağdat: Mektebetü'l-Endelüs, 1969), 167; Muhammed Zağlûl Sellâm, *Târîhü'n-Nakdi'l-Edebî ve'l-Belâga hatta'l-Karnî'r-Râbi' el-Hicrî* (İskenderiye: Menşetü'l-Maârif, t.y.), 77-156.

⁶ Asmaî, Basralı dil ve edebiyat âlimidir. Hayatı için bk. Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Üdebâ'*, thk. İbrahim es-Sâmerrâi (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985), 90-101; Abdülcebbar el-Cümerd, *el-Asmaî Hayâtuha ve Âsaruhâ h. 123-217* (Beyrut: Dâru'l-Keşşâf, 1375/1955), 49.

⁷ Klasik Arap şiirinin tedvin hakkında bilgi için bk. Fuat Sezgin, *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmi Hicâzî (Riyad: Câmi'atü Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 2:1, 3; Nâsirüddin el-Esed, *Masâdirü's-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetüha't-Târîhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996), 107-286; Câbirî, tedvin asrından (2./8. ve 3./9. yüzyıllardan) önce yegâne yazılı kaynak olan Kur'an dışında başka tedvin çalışmalarından söz etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu görüşün Esed ve Sezgin'in ulaştıkları sonuçlarla örtüşmediğini hatırlatmakta yarar vardır. bk. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba (İstanbul: Kitabevi, 2001), 214.

⁸ Asmaî, *Fuhûle*, 19-59.

edilen ustalığa (fuhûle) engel faktörler üst başlığı altında incelenmiştir. Bu üst başlık etrafında “Asmaî’ye göre fahl şair kimdir? Asmaî’nin gerekçe belirtmeden “Bu fahl şair değildir.” şeklindeki ifadelerini sağlıklı bir şekilde değerlendirmek mümkün müdür?” sorularının cevapları üzerinde durulmuştur. Bu ise çalışmanın başlığına uygun olarak öncelikle *Fuhûle* eserinin arka planının, *Fuhûle*’yi oluşturan temel meselelerin ve fahl kavramının incelenmesini gerektirmiştir. Zira sıralanan bu üç alt başlık izah edilmeden Asmaî’nin şairleri fahl görmemesinin ilmî gerekçelerinin tam anlaşılamayacağı söylenebilir. Dolayısıyla çalışmada iç bütünlüğün sağlanabilmesi ve esas konunun mantıki örgüde ele alınabilmesi için böyle bir sıralamanın takip edilmesi zorunlu olmuştur.

Önemine ve birçok açıdan muğlak olmasına binaen *Fuhûle*’deki şiir eleştirisi meseleleri ülkemizde bazı çalışmalara konu olmuştur.⁹ Bu çalışmalar arasında bilhassa Yusuf Seller’in fahl dışında kalan şair kategorilerini kritik ettiği çalışması, çalışmamızla benzerlik göstermesi bakımından istisna edilebilir. Mezkûr çalışma fahl olmayan şairleri çeşitli kategoriler altında ele almıştır.¹⁰ Ancak bu kategoriler, daha çok Asmaî’nin *Fuhûle* eseri çerçevesinde başka örnekler üzerinden izah edilmiştir. Çalışmamızda ise farklı olarak bu kategorilerin arka planına temas edilmiştir. Hatırlanacağı üzere Asmaî, kaliteli şiirleri olduğu hâlde bazı şairleri neden fahl kabul etmediğini çoğu yerde açıklamamış, kabul etmemesinin sebebine

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Güler, “Asmaî’nin Şiir Eleştirisinde Fuhûle Kavramı,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, no. 2 (2011), 129-135; İsmail Araz, “‘En Üstün Şair Kimdir?’ Problemi Bağlamında Asmaî’nin (ö. 216/831) Fahl Kavramının Etimolojik ve Terminolojik Alanı Üzerine Bir Değerlendirme,” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63, (2022): 4-25; Muammer Sarıkaya, *Arap Edebiyatında Tabakâtü’s-Şuara Kavram ve Kriterler* (İstanbul: Muarrif Yayınları, 2022), 88-106; Yusuf Seller, “Asmaî’nin Eleştirel Tutumunda Yeni Bir Hiyerarşi Arayışı: Fuhûletü’s-Şu’arâ’da Fahl Dışında Kalan Şair Kategorileri,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, no. 1 (2023) : 204-223; Yusuf Seller, “Asmaî’nin Fahl Kavramı Ekskeninde Eleştirel Tutumu: Fuhûletü’s-Şu’arâ’ Örneği,” *Turkish Studies: Language and Literature* 18, no. 1 (2023) : 529-531; Ahmet Gezek, “Hicri Üçüncü Yüzyılda Fuhûle Kavramı ve Bu Kavramın Arap Edebî Tenkidindeki Yeri,” *Hicri Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*, ed. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: İksad Yayınevi, 2023), 511-521; *Fuhûle*, erken kabul edilebilecek bir dönemde neşredilen eserlerdendir. Eserin ilk neşri Amerikalı müsteşrik Charles Cutler Torrey (öl. 1956) tarafından 1911 yılında yapılmıştır. Selâhaddin el-Müneccid (öl. 2010), söz konusu neşre bir giriş yazarak yeniden yayımlamıştır. bk. Asmaî, *Fuhûletü’s-Şu’arâ*, thk. Charles Cutler Torrey, giriş: Selâhaddin el-Müneccid (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Cedîd, 1400/1980), 5-65; yine eser, Abdülmun’im Hafâci, M. Abdülkâdir Ahmed, M. Avde Selâme Ebû Cürey/Cerî, Ahmed Halil eş-Şâl ve Ebû Ubeyd M. Sâlih İbrahim Ferhât tarafından farklı başlıklar altında neşredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Asmaî, *Fuhûle*, thk. eş-Şâl, 7-11; tahkik ve neşir çalışmalarından ayrı olarak eseri inceleme ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında el-Câdir’in *Fuhûle*’yi ana hatlarıyla işlediği makalesi, Abdülkerim Muhammed Hüseyin’in Asmaî’nin fahl şair anlayışını çok yönlü tetkik ettiği kapsamlı eseri ile Cüzû’nun fuhûle kavramını bütüncül bir şekilde ele aldığı çalışmasının öne çıktığını söylemek mümkündür. bk. Mahmûd Abdullah el-Câdir, “Cuhdü’l-Asmaî en-Nakdî fi Kitâbih Fuhûletü’s-Şu’arâ,” *Mecelletü el-Mecma’i’l-İlmî el-İrâkî* 34, no. 4 (1403/1983) : 191-227; Mustafa el-Cüzû, *Nazariyyâtü’s-Şi’r ‘inde’l-Arab el-Câhiliyye ve’l-‘Usûri’l-İslâmiyye: Nazariyyât Te’sîsiyye ve Mefâhîm ve Mustalahât* (Beyrut: Dâru’t-Talî’a li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, 1422/2002), 2 : 13-44; Abdülkerim Muhammed Hüseyin, *Fuhûletü’s-Şu’arâ ‘inde’l-Asmaî Mefhûmuhâ ve Kâ’idetühâ ve Tabkâtuhâ* (Dımaşk: Dâru Kenân li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 1425/2004), 7-104; ayrıca bk. Nâsir Tefvik el-Cübbâ, *el-Asmaî Nâkidü’s-Şi’r* (Ebûzabî: Dâru’l-Kütübi’l-Vataniyye, 2009), 259-272.

¹⁰ Seller, “Asmaî’nin Eleştirel Tutumunda Yeni Bir Hiyerarşi Arayışı,” 207-221.

değindiğinde ise oldukça müphem ifadeler kullanmıştır.¹¹ Hâliyle bu durum, şairin fahl olmasını sağlayan kriterler esas alınarak fahl olmanın önüne geçen faktörlerin tespitini zorunlu kılmıştır. Buradan hareketle çalışmada *Fuhûle*’den seçilen örnekler üzerinden bazı şairlerin neden fahl kabul edilmedikleri meselesi, tahlilin yoğunlukta olduğu bir perspektifle ele alınmıştır. Bu perspektif ekseninde çalışmanın özgün olmasına dikkat edilmiş, ayrıca yapılan tespit ve değerlendirmelerle alandaki çalışmalara kısmen de olsa katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1. *Fuhûletü’ş-Şu‘arâ* Eserinin Ortaya Çıkışı

Asmaî’den önceki yüzyıllarda şiir, Arap toplumu için siyaset, kültür, tarih, savaş ve barış görevi gören önemli bir sözlü araçtı. Ebû Amr b. el-Alâ’nın (öl. 154/771), “Cahiliye döneminde şairlerin konumu ümmetlere gönderilen peygamberler konumundaydı.” açıklaması, söz konusu önemin hangi boyuta ulaştığını gösterir.¹² Bu önemi İbn Kuteybe, “Şiir; Arapların bilgilerinin madeni, hikmetlerinin odak noktası, haberlerinin toplandığı divanları, başarı ve kahramanlıkları üzerine kurulan bir surdur.” açıklamasıyla teyit eder.¹³ Dikkat edilirse Ebû Amr ve İbn Kuteybe’nin açıklamaları şiirin daha çok Arapların tarihini kaydeden arşiv özelliğini vurgular. Ancak bunun yanı sıra şiirin dinî bağlamda öne çıkan ve evrensel kabul edilebilecek bir misyonunun daha olduğu hatırlanmalıdır. Hz. Ömer (öl. 23/644) ve Hz. Abdullah b. Abbâs’ın (öl. 68/687-88) Kur’an’da anlaşılmayan kelimelerle karşılaşıldığında şiire başvurulması gerektiğini ifade etmeleri şiirin evrensel özelliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.¹⁴

Açıklamalardan hareketle şiirin öneminin sadece Arapların tarihini kaydeden bir arşiv işlevi görmesinden kaynaklanmadığını, bununla birlikte İslami ilimlerin anlaşılması noktasında vazgeçilmez bir araç olmasıyla da ilintili olduğu anlaşılır. Tam da burada söz konusu iki işlevin, 2./8. yüzyılda şiirin ciddi anlamda değer kazanmasında ve tedvin edilmesinde önemli rol oynadığını belirtmekte fayda vardır. İbn Kuteybe’nin şiire dair açıklamasındaki ifadeler, 2./8. yüzyılda şiir rivayeti ve tedvinine verilen önemin arka planını yansıtır. Şiirin, “Arapların bilgilerinin madeni” kabul edilmesi, “haberlerini içeren divan” olması, “başarı ve

¹¹ Örnek vermek gerekirse, Asmaî, Huveydira (el-Hâdire) için “Kasidesi gibi beş kaside daha söyleseydi fahl olacaktı.” demiştir. Ancak hangi kasidesi olduğunu belirtmediği gibi neden *beş* gibi bir sayısal değer verdiğini de açıklamamıştır. Bu muğlaklığın başka bir örneği de Mu’akkir el-Bârikî hakkında söylediği “... Beş ya da altı kasideye tamamlasaydı fahl olacaktı.” ifadesidir. Huveydira için beş kaside şart koşarken Mu’akkir için altı kaside şart koşmasının sebebi nedir? Burada esas alınan tema mı yoksa üslup mudur? gibi sorular, ne yazık ki *Fuhûle*’de cevaplanmamıştır. bk. Asmaî, *Fuhûle*, 35 ve 44.

¹² Ebû Hâtim Ahmed b. Hemdân er-Râzî, *Kitâbü’z-Zîne fi’l-Kelimât el-İslâmiyye el-Arabîyye*, thk. Hüseyin b. Feyzullah el-Hemedânî (Sana: Merkezü’l-Dirâsât ve el-Buhûs el-Yemenî, 1994), 105.

¹³ İbn Kuteybe, *Fazlü’l-Arab ve’t-Tenbîh ‘alâ ‘Ulûmihâ*, thk. Velîd Mahmûd Hâlis (Ebû Dabî: el-Mecma’ü’s-Sekâfî, 1998), 150.

¹⁴ İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-Umde fi Sinâ’ati’ş-Şi’r ve Nakdih*, thk. en-Nebevî Abdülvâhid Şa’lân (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 2000), 1:27; Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubi, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2006), 12:332.

kahramanlıklarını temsil görevi” görmesi, yoğun olarak rivayet edilmesinde etkili olur. İbn Sellâm’ın da temas ettiği üzere şiirin tedvin edilmeye başlandığı dönemde Arap kabilelerinin, az buldukları şiirlerine eklemeler yapması ve uydurma şiir üzerinden kahramanlıklarını vurgulamak istemesi bu etkinin sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir.¹⁵

Şiirin kayıt altına alınması, şiir eleştirisi âlimlerini ilk başta bir çıkmaza sürükler. Şöyle ki daha önce münferit olarak icra edilen şiir rivayeti, İslami ilimlerin teşekkül sürecine girmesiyle beraber sistematik hâle dönüşür. Misal vermek gerekirse, Cahiliye şairi Evs b. Hacer (öl. 620) - Züheyr b. Ebî Sülmâ (öl. 609) - Ka‘b b. Züheyr (öl. 24/645 [?]) ve Hutay’e (öl. 59/678 [?]) - Hudbe b. Haşrem (öl. 50/670 [?]) - Cemîl b. Ma‘mer (öl. 82/701) - Küseyyir Azze (öl. 105/723) şeklinde öne çıkan rivayet zinciri, rivayetin sistematik hâle gelmeden önceki sürecini, yani münferit hâlini yansıtır.¹⁶ Dikkat edilirse bu rivayet türünde öne çıkan özellik, tek bir şaire ait şiirlerin sadece bir senet zinciri üzerinden rivayet edilmesidir. Bunun başka bir türü ise râvilerin, bir kabilenin şiirlerini ya da ahbârını rivayet etmesidir.¹⁷

1./7. yüzyılın sonları ile 2./8. yüzyılın başlarında kozmopolit hâle dönüşen Kûfe ve Basra şehirlerinde artan ilmî hareketlilik, rivayetin de ilmî bir temele dayanmasını zorunlu kılar. Böyle bir ihtiyacın hissedilmesinde Kur’an’ın anlaşılmasında şiirin gerekliliğinin fark edilmesi, nahiv ilminde şiirin temel argümanlardan kabul edilmesi, yerleşik hayata uyum sağlayan kabilelerin tarihlerini şiirde aramaları gibi faktörlerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Sistematik çalışmalara duyulan ihtiyaç sonucunda 2./8. yüzyılda şiir rivayeti, alanında uzman âlimler tarafından icra edilmeye başlanır. Ebû Amr b. el-Alâ, Hammâd er-Râviye (öl. 160/776-777 [?]) ve Halef el-Ahmer (öl. 180/796 [?]), şiir rivayetini sözlü gelenekten yazılı geleneğe taşıyan bu âlimlerin başında gelir.¹⁸

Şiir, birçok problemi beraberinde getirecek şekilde rivayet edilir. Özellikle Kûfe ve Basra âlimlerinin birbirlerini güvenilir olmamakla itham etmesi problemleri çıkmaza sokar.¹⁹ Ancak rekabetten kaynaklandığı düşünülen bu hususların, şiir rivayetindeki problemlerin ortaya çıkmasına dolaylı etkisi olduğu hatırlanmalıdır. Asıl etki, yüzyıllara yayılan şifahi kültüre arız olan değişiklikler olarak karşımıza çıkar. 5. yüzyıldan kalma şiirlerin hiçbir değişikliğe uğramadığını tespit etme ya da aynı dönemde yaşayan şairlerin şiirlerini sınıflandırma problemi önemli tartışmalara yol açar.²⁰ Bu tartışmalara değinen Asmaî, neslinden bazı kişilerin müdahaleleri sonucu Ağleb el-İclî’nin (öl. 21/642) şiirlerinin tespit ve değerlendirmesinin kendisini yordugunu sarahaten ifade eder.²¹ Başka bir şiir eleştirmeni olan İbn

¹⁵ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:46.

¹⁶ el-Esed, *Masâdir*, 222-223.

¹⁷ el-Esed, *Masâdir*, 231-237.

¹⁸ el-Esed, *Masâdir*, 252-253.

¹⁹ Bazı örnekler için bk. Ebü’t-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü’n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1430/2009), 86.

²⁰ İntihal ve serikât adı altında işlenen bu tartışmalara örnek için bk. Mehmet Akif Özdoğan, *Arap Edebiyatı Araştırmaları - Makaleler* - (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 103-144.

²¹ Asmaî, *Fuhûle*, 42-43.

Sellâm ise şiirle ilgili tartışmaların farkında olacak ki her türlü şiiri eserine alması dolayısıyla siyer âlimi İbn İshâk'ı (öl. 151/768) sert bir dille tenkit eder, hatta onu şiirde bilgi sahibi olmamakla itham eder. İbn Sellâm'a göre İbn İshâk, kafiyeli ya da vezinli olması dolayısıyla şiir gibi görünen sözleri şiir adı altında eserine alan bir isimdir.²² Yine o, eserinin başka bir yerinde şiirin sahih olanını olmayanından ayırmada ilim ehlinin karşılaştığı en önemli problemin, badiyede şairlerin neslinden gelenlerin söyledikleri şiirleri şairlere isnat etmeleri olduğuna dikkat çeker.²³

Artan şiir intihaline karşı genel bir mücadele stratejisi çizmek zorunda kalan Asmaî ve İbn Sellâm'ın açıklamalarından fark edileceği üzere 2./8. ve 3./9. yüzyıllarda sözün kafiyeli olması, bazı eleştirmenler tarafından şiir kabul edilmesi için yeterli şart değildi. Aynı şekilde eski dönemlerden rivayet edilen sözlerin tetkik edilmeden kayda geçirilmesi şiir adına bir kazanım olarak kabul edilmiyordu. Asmaî, şiirin otantikliği meselesinden şairlerin şiirdeki kabiliyetleri meselesine kadar uzanan bu problemlerin farkındaydı. Tam da burada o, şairlerin değerlendirilmediği, hangi şiirin daha kaliteli olduğunun tespit edilmediği bir dönemde hocası Ebû Amr'dan aldığı derslerin de yardımıyla şairleri merccek altına alacak şekilde kapsamlı bir araştırma yapmaya karar verir. Araştırma sonucunda şiir ve şairler hakkında dönemindeki âlimlerin ulaşamadığı bilgilere ulaşır.²⁴ Şairlerin şiirlerini doğrudan rivayet etmek yerine eleştirel incelemeye tabi tutarak yeniden yapılandırır. Gerek katıldığı derslerde gerekse Basra'daki Mirbed panayırında şairlerin ve fasih Arapların söylediklerini kayıt altına alması Arap şiirine bütüncül bir perspektifle yaklaşmasında etkili olur.²⁵

Asmaî gibi ikinci nesil şiir eleştirmenlerinin değerlendirmelerinde 2./8. yüzyıl şiir âlimlerinin etkisi hissedilir. Asmaî'nin Emevî dönemi şairleri hakkındaki açıklaması bu durumu tüm açıklığıyla gözler önüne serer.²⁶ Ancak onun, şiir rivayeti sürecinde oluşan bu etkiden olabildiğince kurtulmaya çalıştığı dikkatlerden kaçmaz. Cahiliye ve Sadrü'l-İslâm dönemleri şairlerini eleştirmeyen hocası Ebû Amr'ın aksine Cahiliye şairlerini tenkide tabi tutması ve şiir söylemedeki ustalıklarına göre sınıflandırması onun taraftar bir yaklaşım içinde olmadığını gösterir. Dönemindeki âlimlerle karşı karşıya gelmemek için bunu ilmî bir şekilde yapan Asmaî, şiirlerden hareketle en üstün şair anlamındaki fahl kavramı üzerinden kaliteli şiir ve üstün şair algısının teorik temellerini araştırmaya başlar. Nihayetinde o, kafiyeli her sözün şiir adı altında değerlendirilmesinin imkânı olmadığı gibi şiir söyleyen her şairin de aynı kategoride, yani "şair" kategorisi altında değerlendirilmesinin mümkün olmadığı sonucuna ulaşır.²⁷ Asmaî de Ebû Amr gibi ulaştığı sonuçları bazen herkese açık ders

²² İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:7-8.

²³ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:46-47.

²⁴ Ebû Saîd el-Hasen es-Sîrâfî, *Ahbârü'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî – Abdülmun'im Hafâcî (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdüh, ts.) 47; Asmaî'nin ilmî kişiliği için ayrıca bk. Cübbâi, *el-Asmaî*, 17-23.

²⁵ Asmaî'nin Mirbed panayırında inşat edilen şiirleri kaydettiğine dair bk. Ebû Alî el-Kâlî, *Zeylü'l-Emâli ve'n-Nevâdir* (Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1976), 3:203.

²⁶ Asmaî, *Fuhûle*, 40-41.

²⁷ Asmaî, *Fuhûle*, 20.

halkalarında bazen de özel olarak öğrencileriyle paylaşır. Asmaî'nin öğrencilerinden Ebû Hâtim, hocasının derinlikli ve bütüncül araştırmalar sonucunda ulaştığı bilgileri sonradan *Fuhûletü's-Şu'arâ'* adıyla bilinecek bir eserde tedvin eder. Eseri ilk olarak neşreden Charles Torrey'nin ifade ettiği gibi Ebû Hâtim, Asmaî'yi bir not defteriyle takip ederek şairler hakkında söylediklerinin çoğunu kayıt altına alır.²⁸

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere *Fuhûle*, şiir rivayetinin karmaşık bir hâl aldığı dönemde uzun bir zaman diliminde yapılan geniş araştırmalar sonucunda ortaya çıkar. Eserin temellerini ve ortaya çıkışında etkili olan amilleri bütünüyle aktarmanın imkânı olmasa da aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Cahiliye ve İslami dönemde şair ve şiir eksenli tenkitlerin sistematik olmamasından dolayı hangi şairin kaliteli olduğunun tam olarak tespit edilememesi.
- Kadîm-muhdes eksenli tartışmaların yarattığı kaliteli şair/şiir problemi.
- Artan şiir rivayetinin beraberinde getirdiği güvenilirlik problemi.
- Şiir râvilerinin, beyitten beyte değişkenlik arz eden subjektif değerlendirmeleri.
- Nahiv-sarf ilimlerinin etkisiyle öne çıkan istişhâd eksenli tartışmaların gündeme getirdiği fasih ve hüccet meseleleri.
- “Çok şiiri olan şairin en üstün şair olduğu” ya da “Her şiir söyleyenin şair olduğu” görüşünün ilmî bir zemini olmadığı vurgulanmak istenmesi.
- Kaliteli şiir söylemede nitelik kadar niceliğin de önemli olduğu hakikatinin örneklerle izah edilmek istenmesi.
- Klasik dönem şiir sanatının orijinal standartlarını ihlal eden tema (dinî-ahlaki) ya da karakter özelliklerinin (cömert-salih olmak) şiirin niteliğine etkisinin gösterilmek istenmesi.

Bu ve benzeri amiller, *Fuhûle*'nin kaleme alınmasını sağlayan temel hususlar olarak dikkat çeker. Eserdeki şiir eleştirisi problemleri mezkûr amiller çerçevesinde işlenmiştir. Bu ise Asmaî'nin, dönemin şiir eleştirisi problemlerinin farkında olduğunu ve gerek entelektüel gerekse geleneksel birikimiyle buna çözüm bulmak istediğini gösterir. Ayrıca öğrencisi Ebû Hâtim'in, problemlere ışık tutmak adına hocasına bilinçli ve planlı bir şekilde konuyla ilgili sorular sorduğuna işaret eder. Özellikle şiir eleştirisinin sözlü geleneğinde öne çıkan “*Hangi şair en üstündür? En kaliteli beyit hangisidir?*” gibi soruları, Araplar arasında kullanılan fahl kavramı üzerinden Asmaî'ye sorması bunu destekler niteliktedir.²⁹ Esere fahl'in çoğul hâli olan *Fuhûle* adının verilmesi ise (*Fuhûletü's-Şu'arâ'*: Üstün şairler) fahl şair probleminin yoğun bir şekilde işlendiğini ortaya koyar.

²⁸ Asmaî, *Fuhûle*, thk. Torrey, 38.

²⁹ Asmaî, *Fuhûle*, 19-20.

2. *Fuhûle*'de İşlenen Temel Şiir Eleştirisi Problemleri

Cahiliye döneminden başlamak üzere Asmaî'nin yaşadığı döneme kadar geçen sürede edebî metinler üzerinde uygulanan şiir eleştirisini bir zincir halkası olarak tasavvur etmek mümkündür. *Fuhûle*, bu halkalardan sadece birini oluşturur. Ancak diğer halkalara geçmek için sözlü gelenek ile yazılı gelenek arasında köprü işlevi gören bu halkanın doğru bir şekilde konumlandırılması ve halkalar arasında nasıl bir rol üstlendiğinin tespit edilmesi önemlidir. Bu ise ancak *Fuhûle*'deki soru ve cevapların bütüncül bir perspektifle okunmasıyla mümkündür.

Fuhûle'deki soruları soran şiir râvisi Ebû Hâtim iken bu sorulara cevap veren dil ve edebiyat âlimi Asmaî'dir. Eserdeki cevapların, eserde farklı şekillerde yer alması soru cevap silsilesinin aynı zamanda ve tek bir derste vuku bulmadığına işaretler.³⁰ وَقَالَ (birden fazla kez), فَقُلْتُ لَهُ يَوْمَ دَخَلَ عَلَيْهِ (... yanına geldiği gün ona sordum), قَالَ الْأَصْمَعِيُّ يَوْمًا (bir defasında bana dedi ki), سَمِعْتُ مَرَّةً (bir defasında duydum), (Asmaî bir gün şöyle dedi) gibi kayıtlar, soruların farklı zaman ve mekânlarda cevaplandığını ortaya koyar.³¹

Fuhûle'deki diyalogların büyük bir bölümü yalnızca Asmaî ve Ebû Hâtim arasında gerçekleşir. Asmaî'nin Ebû Amr'dan tahsil ettiği ilim başta olmak üzere fasih bedevilerden derlediği şiirlerin farkında olan Ebû Hâtim, söz konusu birikimi muhafaza etmek gayesiyle Asmaî'ye sorular yöneltir. Ebû Hâtim'in *Fuhûle*'deki açıklamaları bu gayretini tüm yönleriyle açıklar:³²

...فَلَمَّا رَأَى أَنِّي أَكْتُبُ كَلَامَهُ فَكَّرَ...

Söylediklerini yazdığımı görünce düşündü.

Her şeyden önce bu ifade, Asmaî'nin belirli bir düşünme serüveninden sonra görüş belirttiğini gösterir. Bunun yanında Ebû Hâtim'in, Asmaî'nin görüşlerine değer verdiğine ve kaybolmasının önüne geçtiğine de işaret eder. Ancak bu değer, hoca-talebe ilişkisinden kaynaklanmadığı hatırlanmalıdır. Ebû Hâtim, Asmaî'nin şiir eleştirisinde öne çıkan problemleri ciddi çalışma ve inceleme sonucunda gidermeye çalıştığını görüyordu. Ayrıca Asmaî'nin, Cahiliye başta olmak üzere Sadrü'l-İslâm ve Emevîler dönemi şairlerinin şiirlerini derinlemesine tetkik ettiğini, hangi şairin nasıl bir başarı elde ettiğini bildiğini, şiirdeki ustalığın temel etmenlerinin nasıl olduğunu tespit ettiğini de biliyordu. Düşünmesi (فَكَرَّ), şairler arasında kıyaslama yapması (وَلَا أَدْرَكَتُ الْعُلَمَاءَ), âlimlerin görüşlerini gözden geçirmesi (كُلُّهُمْ أَخَذُوا مِنْ قَوْلِهِ), şiirleri tetkik etmesi (أَفَسَدَ شِعْرَهُ), bazı meselelerde araştırmalarının devam ettiğine işaret eden ifadeler kullanması (وَلَا أَسْتَيْقِنُهُ) Asmaî'nin, şairler hakkındaki araştırmalarından sonra önemli bulgulara ulaştığını gösterir.³³ Ebû Hâtim'in,

³⁰ Bazı örnekler için bk. Asmaî, *Fuhûle*, 23, 27 ve 31.

³¹ Asmaî, *Fuhûle*, 19, 41-43 ve 82.

³² Asmaî, *Fuhûle*, 20.

³³ Asmaî, *Fuhûle*, 20, 21, 34 ve 39.

Asmaî'ye onlarca şair hakkında “Falanca şair fahl midir?” şeklinde soru sorması da bu bulguların kaybolmasının önüne geçmeye matuftur.³⁴ Bu sebeple o, uzun tecrübe ve araştırmaya dayanan bu bilgileri kayıt altına almaya gayret eder ve şairlerin fahl olup olmadıkları hakkında hayatının son anına kadar Asmaî'ye sorular sorar. Onun ifadelerinde bu ısrarlı soru silsilesini görmek mümkündür:³⁵

وَسَأَلْتُهُ آخِرَ مَا سَأَلْتُهُ فُبَيْلَ مَوْتِهِ ...

Vefatından kısa bir süre önce Asmaî'ye şunu sordum...

Bir şeyin öncesinin olduğuna delalet eden آخِر (son, sonuncu) kelimesi, Ebû Hâtim'in Asmaî'ye başka sorular sorduğunu kanıtlar niteliktedir. İsm-i tasgîr formunda gelen فُبَيْل (kısa bir süre önce) kelimesi ise Ebû Hâtim'in, şair ve şiir eleştirisi hususunda Asmaî'nin birikiminden faydalanmadaki ısrarına ve gayretine işaret eder. Bunun başka bir örneği de fahl kavramıyla ilgili sorusunda ortaya çıkar. Ebû Hâtim, fahl'ın delaletini bildiği hâlde Asmaî'nin yaklaşımını öğrenmek için bu kavramın hangi anlama geldiğini sorar.³⁶ Yine İbn Mukbil (öl. 70/689'dan sonra) ile er-Râî'den (öl. 97/716 [?]) hangisinin daha şair olduğu sorusuna Asmaî'nin verdiği yanıtı yeterli ve ikna edici bulmayan Ebû Hâtim'in "لَا يُقْنِعُنَا هَذَا" (bu bizi ikna etmiyor) şeklinde tepki vermesi, soruları hangi ısrarla sorduğu konusunda aydınlatıcı ipuçları taşır.³⁷

Ebû Hâtim'in sorularındaki ısrarı ve Asmaî'nin şiir eleştirisindeki birikiminden faydalanma gayreti *Fuhûle*'nin genelinde gözlemlenir. Fahl kavramı hâkim konu olsa da eser şiir eleştirisine dair birçok meseleye temas etmesiyle dikkat çeker. Zira Ebû Hâtim'in sorduğu sorular üzerinden Asmaî, sadece fahl şair problemini irdelememiş; bununla birlikte müvelled (şehirli şairler), rüccâz (recez söyleyenler), fasîh, hüccet, saâlik (dışlanmış, eşkıya şairler), tabakât, mukıl (az şiir söyleyenler), müksir (çok şiir söyleyenler), kurâ (şehir şairleri) ve mugalleb (hasmına karşı koyamayan şairler) gibi birçok şiir meselesine temas etmiştir. Ancak bu konuların çoğunluğunun fahl kavramı ile bağlantılı olarak işlendiğini belirtmekte fayda vardır. Bu ise *Fuhûle*'nin anlaşılmasında fahl kavramının kilit konumunda olduğunu gösterir. Zira Asmaî, Ebû Hâtim'in sorularının merkezinde “Hangi şair fahl'dir?” sorusu yer almıştır. Bu soru çerçevesinde Asmaî şairleri fahl başta olmak üzere birçok sınıfa ayırmıştır. Buna göre bazı şairlerin fahl kabul edilmemesinin sebebinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle fahl kavramının delaletinin anlaşılması gerektiği ortadadır. Bu şekilde delaletine ve teorik çerçevesine bağlı olarak şairin fahl olmasının önüne geçen faktörlerin tespiti de mümkün hâle gelecektir.

³⁴ Asmaî, *Fuhûle*, 19-80.

³⁵ Asmaî, *Fuhûle*, 19.

³⁶ Asmaî, *Fuhûle*, 20; bu konudaki tespitler bk. Araz, “En üstün şair kimdir?”, 14-23.

³⁷ Asmaî, *Fuhûle*, 38.

2.1. En Üstün Şair Problemi: Fahl

Fahl (فَاحِلٌ, ç. فُحُولٌ ve فُحُولَةٌ) kavramı, Asmaî'nin şairlere yaklaşımının tespit ve tahlilinde büyük önem taşır. Fahl'in ağırlık merkezinin iyi tespit edilmesi hâlinde Asmaî'nin şairlere yaklaşımında hangi kriterleri benimsediği netlik kazanacaktır. Asmaî, Ebû Hâtim'in sorularına cevap verirken bu kavramı birçok kez kullanır.³⁸ Aslında kelime itibarıyla fahl, “dört yaşına giren güçlü eril deve, asil ve dayanıklı eril at, güçlü erkek, hadım edilmeyen kimse” gibi anlamlara gelir.³⁹ Asmaî Cahiliye döneminden itibaren kullanılan bu kelimeyi bir kavrama dönüştürerek “kaliteli şiirler söyleyen ve dönemindeki diğer şairlerden üstün olan usta şair” anlamında kullanır. O, şair eksenli sorulara verdiği cevaplarda fahl kavramına yer vererek kavramın, şiir eleştirisinin temel konularından biri hâline gelmesinin önünü açar.⁴⁰

Cüzû'nun temas ettiği üzere fahl'in teorik uzantılarına Asmaî'den önceki dönemlerde karşılaşmak mümkündür. Aslında 3./9. yüzyıl şiir eleştirisinde kullanılan kavramların lugavî ve istilâhî delaletleri arasında keskin bir ayrıma gitmek doğru değildir. Zira bu dönemde kullanılan kavramların çoğunluğu kavramsal delaletleri bilinmese de Araplar arasında kullanılmaktaydı.⁴¹ Fahl kavramı da gerek şiirde gerekse günlük kullanımlarda kullanılan bu kavramlardan sadece biridir. Ancak Asmaî gibi bunu şiir eleştirisi disiplinde “şiirde ustalık, üstünlük” ve “kaliteli şiir” çerçevesinde öne çıkan problemleri çözmek için bir kavram olarak kullanan kimse olmaz.⁴² Ayrıca fahl'in kavramsal delaletinin önceden tam olarak bilindiğinin ve kullanıldığının iddia edilmesi hâlinde *Fuhûle*'nin başında Ebû Hâtim'in sorduğu sorunun geçerliliği ortadan kalkar. Nitekim Ebû Hâtim, Asmaî'ye “Fahl nedir?” şeklinde bir soru sorar. Burada cevabı istenen husus, Cahiliye döneminden itibaren fahl'in birçok konuda kullanılan kelime anlamı değildir. Ebû Hâtim'in amacı Asmaî'nin şairlere yaklaşımında kilit konumda olan fahl'in kavramsal delaletini vurgulamaktır. Asmaî'nin, cevap olarak güçlü deve örneğinden hareketle belirgin bir ayrıcalığı olan şaire fahl denildiğini belirtmesi fahl'in önceki delaletlerinin kastedilmediğini ve şiir eleştirisinde kullanılmaya başlanan terminolojik delaletinin esas alındığını gösterir.⁴³

Asmaî'nin, fahl'in kelime düzeyinde taşıdığı ayrıcalık, erillik ve kuvvet unsurlarını kavram aşamasında koruduğu görülür. Ebû Hâtim'in “Fahl'in anlamı nedir?” sorusuna verdiği cevapta Asmaî, mezkûr unsurları “meziyet/belirgin ayrıcalık” ve “fahl/güçlü eril deve” kelimeleriyle vurgular. Bu durum onun, şiir eleştirisinde “En üstün şair kimdir?” şeklinde öne çıkan problemi çözmek için Arapların sosyal hayatta kullandığı kelimeleri esas alarak birer terime dönüştürdüğünü ortaya koyar. Sonuç olarak, Asmaî, tanımda en üstün şairin sahip

³⁸ Asmaî, *Fuhûle*, 24-55.

³⁹ Araz, “En üstün şair kimdir?”, 13.

⁴⁰ Asmaî, *Fuhûle*, 28-80.

⁴¹ Muhammed eş-Şeride, *Kadâyâ en-Nakdi'l-Edebî fi'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî* (Amman: Dâru'l-Yenâbî' li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005), 31-33.

⁴² Cüzû, *Nazariyyâtü'ş-Şi'r*, 2:14.

⁴³ Asmaî, *Fuhûle*, 20.

olması gereken belirgin ayrıcalığa (meziyet) ve erillğe vurgu yapmasaydı fahl olan ve olmayan şairler arasında tam bir ayrıma gitmiş olmayacaktı.⁴⁴

Fahl kelimesinin etimolojik anlamlarını göz önünde bulunduran Asmaî, kelimeyi şairleri sınıflandırmak için şiir eleştirisi terminolojisine dâhil ederken ciddi bir titizlik örneği gösterir. Şöyle ki o, öncelikle Arapların eril kategorisi altında değerlendirilen her şeye fahl demediklerini, fahl'i güç ve dayanıklılığa delalet eden ayırt edici bir sıfat olarak kullandıklarını fark eder. Böylece kullanımın yaygın olması ile sadece bir alana münhasır olması arasındaki ayrımı başarılı bir şekilde yakalar. İnce bir bakış açısıyla fark ettiği bu ayrımı şiir eleştirisine taşır. Bu şekilde 3./9. yüzyılda “Her şiir söyleyen şairdir.” şeklindeki yaygın kabulün yol açtığı problemleri gidermek amacıyla “Her şair aynı kategoride değildir.” şeklinde felsefi ve edebî derinliği olan bir iddia ortaya atar. İddiasını şiir eleştirisinde kabul gören bir kurama dönüştürmek için kendisine ulaşan bütün şairlerin divanlarını tetkik ederek Arap toplumundaki, özellikle edebiyat âlimleri arasındaki “şair” algısını yeniden şekillendirir.

Fahl kavramı hususunda Asmaî'nin takip ettiği yönteme burada değinmek yararlı olacaktır. Dikkat edilirse şairlerin esas alındığı eserde Ebû Hâtim, “Falan kişi şair midir?” sorusunu sormaz. Bunun yerine isimlerini sıraladığı kişilerin hepsini “şiir söyleyen şairler” kabul eder. Bir kasidesi ile yirmi kasidesi olan ya da şiirlerinde başkalarını taklit eden ile orijinal üsluba sahip herkesi şair olarak değerlendirir.⁴⁵ 2./8. ve 3./9. yüzyıllardaki şiir eleştirisinin genel durumunu yansıtan bu sınıflandırma biçimi, *Fuhûle* eserinin ortaya çıkışının temel sebeplerinden biri olarak okunabilir. Şöyle ki Asmaî, şiir eleştirisinde gözlemlediği bu karışıklığı gidermek için “şairin kim olduğu” sorusu üzerine gitmek yerine herkes tarafından şair kabul edilenleri sınıflandırmayı tercih eder. İlk başta böyle bir tercih yerine şairin kim olduğu, hangi özellikleri taşıması gerektiği, kaliteli şiirin temel unsurları gibi problemleri ele alması daha isabetli olabilirdi, şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Ancak Asmaî, Cahiliye döneminden itibaren kaside sayısına ya da şiirin niteliğine bakılmadan neredeyse şiir söyleyen herkesin şair kabul edildiği bir çevrede söz konusu problemlere değinmekten kaçınır ve kimsenin değinmediği daha üst bir sorunu çözmeye çalışır. Böylece herkes tarafından şair olarak bilinen bir kişi hakkında “Falanca şair değildir.” şeklinde edebiyat çevrelerinde tepkilere yol açması muhtemel değerlendirmelerden uzak durur. Ancak Asmaî'nin bu tutumu şairleri kalite yönüyle kritik etmenin önüne geçmez. Uzun süren kapsamlı araştırmadan sonra şairliğini beğenmediği ya da çeşitli kriterlerden dolayı ustaca şiir söylemediklerini tespit ettiği kişileri şair olduklarını kabul etmekle birlikte fahl kategorisine almaz.⁴⁶

Açıklamalardan hareketle Asmaî'nin fahl kabul etmediği şairler hakkında “şairlerinin edebî değeri olmadığı” ve “söz söyleme sanatında başarısız oldukları” şeklinde bir kanaate varılmamalıdır. Daha önce ifade edildiği üzere Asmaî, şiir

⁴⁴ Asmaî, *Fuhûle*, 19.

⁴⁵ Asmaî, *Fuhûle*, 24, 35, 36-37.

⁴⁶ Asmaî, *Fuhûle*, 28, 33 ve 37.

söyleyen herkesin fahl şair kategorisi altında değerlendirilmesine karşı çıkmış; her şairin aynı kabiliyete sahip olmadığını teorik olarak fahl kavramı üzerinden izah etmiştir. Dolayısıyla onun fahl kabul etmediği Amr b. Külsüm (öl. 584 veya 600), Urve b. el-Verd (öl. 607 civarında) ya da Ka'b b. Zühayr, söz söyleme sanatında zayıf ya da başarısız şairler değildir.⁴⁷ Burada asıl olan, Asmaî'nin ayrıcalıklı ve en üstün şairi kastetmek amacıyla kullandığı fahl kavramının delaleti üzerine gitmek ve hangi kriterlere göre aynı dönemde yaşamış iki şairden sadece birini fahl kabul ettiğini iyi tespit etmektir. Bu şekilde başarılı şiirleri olduğu hâlde bazı şairleri fahl kategorisi dışında tutmasının nedeni de anlaşılabilir.

Asmaî'ye göre fahl sıfatını kazanan şairin sadece eril olması ya da belli bir yaşa gelmesi yeterli değildir. Zaten fahl'ın kelime anlamındaki eril ve güçlü olma durumu değişmeyen temel anlamlardır. Dolayısıyla Asmaî'nin şiir eleştirisinde fahl şair ayırt edici özellikler taşımalıdır. Ona göre fahl, bir şiirin söz söyleme sanatında ulaşabileceği en ileri noktayı temsil eder. Şairin şiir söylemede taklitten uzak durduğunu gösteren bir özgünlüğe sahip olması,⁴⁸ şiirlerinin tekellüften uzak olması,⁴⁹ yeterli sayıda kasidesinin olması,⁵⁰ başka şairleri etkileyen bir seviyede olması,⁵¹ bir temada ya da şiir türünde öne çıkması,⁵² şiir söyleme sanatının şairde baskın olması,⁵³ şairin fahl kabul edilmesi için Asmaî'nin şart koştuğu temel etmenlerdir.⁵⁴

Asmaî, şiir söyleme sanatının en üst kategorisine fahl şairleri yerleştirse de bazı gerekçelerle fahl kabul etmediği şairler için de bir tasnife gider. Farklı zaman ve mekânlarda soru cevap üzerinden şekillenen şifahi aktarım usulüyle hazırlandığı için *Fuhûle*'de sistematik bir tasniften bahsetmek mümkün değildir. Ancak Ebû Hâtim'e verdiği cevaplarda Asmaî'nin, şairleri sadece fahl olarak değerlendirmede anlaşılır. Fahl dışında kalan şairlerden büyük bir kısmını “fahl olmayan şairler” (لَيْسَ بِفَاحِلٍ) kategorisi altında değerlendirir.⁵⁵ Ne fahl (eril) ne de ünsâ (dişil) olan şair,⁵⁶ cömert

⁴⁷ Asmaî, *Fuhûle*, 29, 34, 53.

⁴⁸ Fahl şair olan İmruülkays'ın bir beyti hakkındaki “Dünyada İmruülkays'ın şu sözü gibi bir söz görmedim.” ifadesi bu özgünlüğe örnektir. Asmaî, *Fuhûle*, 19.

⁴⁹ Özellikle Nu'mân b. el-Münzir için söylediği kasidelerinde doğal ve samimi bir üslup benimseyen Nâbîga ez-Zübânî'nin fahl kabul edilmesi buna örnektir. Asmaî, *Fuhûle*, 19-21.

⁵⁰ el-Hüveydira'nın (el-Hâdire), kaliteli görülen kasidesi gibi beş kaside daha söylememesi dolayısıyla fahl kabul edilmemesi buna örnektir. Asmaî, *Fuhûle*, 35.

⁵¹ Fahl olan İmruülkays'ın söylediklerinin sonraki dönem şairlerini etkilemesi buna örnektir. Asmaî, *Fuhûle*, 20.

⁵² Asmaî'ye göre at tasvirinde oldukça başarılı olan Tufeyl el-Ganevî'nin fahl kabul edilmesi ya da Ka'b b. Sa'd el-Ganevî'nin sadece mersiyede fahl kabul edilmesi buna örnektir. Asmaî, *Fuhûle*, 25 ve 47.

⁵³ Muallaka şairi olduğu hâlde fahl kabul edilmeyen Lebid b. Rebia'nın “salih kimse” olarak tarif edilmesi ya da cömertlikle nitelenen Hâtim et-Tâî buna örnektir. Asmaî, *Fuhûle*, 43 ve 50.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Cüzû, *Nazariyyâtü 'ş-Şi'r*, 2:17-44.

⁵⁵ Asmaî, *Fuhûle*, 28-80.

⁵⁶ Asmaî, *Fuhûle*, 30.

şair,⁵⁷ salih şair,⁵⁸ en üstün şair (أشعر),⁵⁹ İslami dönem şairi,⁶⁰ ne fahl ne de muflih (kaliteli) şair,⁶¹ fahl şairlere benzeyen şair,⁶² savaşçı şair,⁶³ bu sınıflandırmaya örnek verilebilir. Aşağıda bu sınıflandırmaya dâhil edilen şairlerden bir kısmı üzerinde durulmuş ve “Kaliteli şiirleri olduğu hâlde şairin fahl kabul edilmemesinin sebebi nedir?” sorusu ekseninde Asmaî'nin değerlendirmelerinin muhtemel gerekçeleri ele alınmıştır.

3. Fahl Kavramı Ekseninde En Üstün Şair Olmaya Engel Faktörler

Fuhûle, sadece fahl olan ve olmayan şairlerden oluşmamaktadır. Fahl şair kategorisi eserin ana konusu olsa da yukarıda zikredilen sınıfların yanında şiirleri hüccet kabul edilen fasih şairler de eserde önemli bir yer tutar.⁶⁴ Ancak çalışmanın sınırlarını aşacağından, burada sadece fahl kabul edilmeyen şairlerden örnekler verilmiştir. Özellikle bu örneklerin tercih edilmesinin sebebi, fahl kavramı etrafında Asmaî'nin şairlere yaklaşımını tespit etmek ve konuyla ilgili ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktır. Hatırlanacağı üzere Asmaî, fahl kategorisi dışında kalan şairleri neden fahl kabul etmediğini çoğu yerde gerekçelendirmez.⁶⁵ Gerekçeli olan açıklamalarında ise “Şu kasidesi gibi beş kaside daha söyleseydi fahl olacaktı.” şeklinde kasidenin nitelik ve niceliğine dair herhangi bir ayrıntı vermeyen ifadeler kullanır.⁶⁶ Bu durum, dikkatsizce yapılan değerlendirmelerden kaynaklanmamaktadır.⁶⁷ Eserdeki ifadelerin, aynı dönemde kaleme alınan eserlerle mukayese edilerek okunmaması hâlinde Torrey'nin tutarsızlık ve dikkatsizlikle nitelendirdiği görüşlerin bir bütünlüğe sahip olmadığı düşünülebilir. Aslında eserde karışıklık, şairlerin yaşadıkları döneme dikkat etmeme ve ilk bakışta birbirine zıt görünen ifadeler gibi bazı noksanlıklar vardır. Aynı şekilde eserde düşünsel açıdan bir birlik ya da bütünlük de sezilmeyebilir. Ancak dönemin konjonktürü ve telif anlayışı dikkate alınarak yapılan bir okumada Asmaî'nin görüşlerinin bir sokuşturma olmadığı; uzun bir arka plana sahip tecrübeye dayalı araştırmalar neticesinde ortaya konulduğu anlaşılır.⁶⁸ Pedersen'in (öl. 1977) da dikkat çektiği üzere klasik dönem telif ve imla anlayışı, eserlerin iç bütünlüğünü büyük oranda şekillendirmekteydi.⁶⁹ Şu hâlde insafli ve ilmî bir değerlendirme yapabilmek için *Fuhûle*'nin iç

⁵⁷ Asmaî, *Fuhûle*, 34.

⁵⁸ Asmaî, *Fuhûle*, 37.

⁵⁹ Asmaî, *Fuhûle*, 38.

⁶⁰ Asmaî, *Fuhûle*, 40.

⁶¹ Asmaî, *Fuhûle*, 42.

⁶² Asmaî, *Fuhûle*, 49.

⁶³ Asmaî, *Fuhûle*, 54-56.

⁶⁴ Asmaî, *Fuhûle*, 59.

⁶⁵ Asmaî, *Fuhûle*, 29-30, 33-34, 36-38, 42, 50, 53, 55.

⁶⁶ Asmaî, *Fuhûle*, 35, 39, 44, 56.

⁶⁷ Torrey'e göre, Asmaî'nin bazı açıklamaları uzun düşünmenin ürünü iken diğer bazıları dikkatsizce yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi bk. Asmaî, *Fuhûle*, thk. Torrey, 38-41.

⁶⁸ Cüzû, *Nazariyyâtü's-Şi'r*, 2:15.

⁶⁹ Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 35-47.

bütünlüğündeki eksikliklere anakronizme düşmeden dönemin telif, imla ve mecâlis anlayışı esas alınarak yaklaşılmalıdır.

3.1. Şiirlerde Doğallığı (Matbu Özelliği) İhlal Eden Unsurlar: A‘şâ Meymûn b. Kays Örneği

Cahiliye döneminin başta gelen şairlerinden A‘şâ (öl. 7/629 [?]) hakkında Ebû Hâtim ile Asmaî arasında şöyle bir diyalog geçer:⁷⁰

قُلْتُ: فَالْأَعْسَى، أَعْسَى بَنِي قَيْسِ بْنِ ثَعْلَبَةَ؟ قَالَ: لَيْسَ بِفَاحِلٍ.

- Asmaî'ye, "A‘şâ, Benî Kays b. Sa‘lebe'nin A‘şâ'sı hakkında ne dersin, fahl midir?" diye sordum. "Fahl değildir." cevabını verdi.

İlk olarak soruya net bir cevapla karşılık verildiği ve cevapta herhangi bir problemin olmadığı görülür. Ancak A‘şâ'nın muallaka şairlerinden olduğu ve Cahiliye döneminin en önemli dört şairinden addedildiği dikkate alındığında Asmaî'nin onu fahl (en üstün şair) kabul etmemesi için ciddi gerekçelerinin olduğunu gösterir.⁷¹

A‘şâ'nın uzun kasidelere sahip olması, Asmaî'nin bazı şairlerde olduğu gibi kendisini nicelik yönünden değerlendirmedeğini ortaya koyar.⁷² Örneğin az sayıda kaliteli kasidelere sahip olmaları dolayısıyla Huveydira (öl. ?), Sa‘lebe b. Su‘ayr (öl. ?) ve Selâme b. Cendel (öl. 600 civarında) gibi şairleri fahl kabul etmez.⁷³ A‘şâ'nın bu bakımdan herhangi bir eksikliğinin olmaması şiirlerinin nicelikten ziyade nitelik yönüyle değerlendirildiğini akla getirir.

A‘şâ'yı birinci tabaka Cahiliye şairleri arasında değerlendiren İbn Sellâm, onun bir şey istemek için şiiri araç olarak kullanan ilk şair olduğunu ve çağdaşlarına kıyasla insanlar arasında meşhur bir beytinin bulunmadığını kaydeder.⁷⁴ Bu açıklama, Asmaî'nin A‘şâ'yı fahl kabul etmemesinin kendince bir gerekçesi olduğunu gösterir. Ancak burada şiirin ihtiyaçların karşılanması için araç olarak kullanılması ile bir şairin fahl kabul edilmemesi arasında nasıl bir irtibatın olduğu iyi tespit edilmelidir. Hatırlanacağı üzere Asmaî'ye göre şairin fahl olabilmesi için her şeyden önce özgünlük, etkileycilik, kalite ve doğallık (tab‘) gibi birçok özelliğe sahip olması gerekir.⁷⁵ Kanaatimizce bu özellikler arasındaki doğallık, A‘şâ'nın fahl kabul edilmemesinde etkili olur. Şöyle ki şiirin, çeşitli vesileler için araç hâline

⁷⁰ Asmaî, *Fuhûle*, 28.

⁷¹ Ebû Ca‘fer en-Nehâs, *Şerhü'l-Kasâidi'-Tis'i'l-Meşhûrât*, thk. Ahmed Hattâb (Bağdat: Dâru'l-Hürriyye li't-Tibâ'a, 1393/1973), 1:95; Ebû Ubeyde (öl. 209/824 [?]), A‘şâ'nın dört büyük Cahiliye şairi arasında sayıldığını aktarmıştır. bk. Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsenâ, *Kitâbü'd-Dibâc*, thk. Abdullah b. Süleyman el-Cerbû‘-Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1991), 7.

⁷² İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:65.

⁷³ Asmaî, *Fuhûle*, 35, 39 ve 56.

⁷⁴ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:65.

⁷⁵ Cüzû, *Nazariyyâtü'ş-Şi'r*, 2:17-41.

getirilmesi beyitlerdeki lafız-anlam bütünlüğünün doğal olmaktan çıkıp şairin sanat dışındaki gayelerine göre şekillenmesine yol açar. Bu ise şiirde tekellüf (zorlama) olarak ifade edilen bir kusura neden olur. İbn Kuteybe'nin, A'şâ'nın şiirlerinde birçok Farsça kelimenin bulunduğunu belirtmesi dikkate alındığında matbu şiir savunucusu olarak öne çıkan Asmaî'nin A'şâ'yı fahl kabul etmemesinin sebebi anlaşılır.⁷⁶

Asmaî'nin, şiirlerindeki bütünlük, lafız-anlam uyumu ve doğallık gibi unsurlardan hareketle A'şâ'yı fahl kabul etmediğini İbn Tabâtabâ'nın (öl. 322/934) A'şâ'nın şiirleri hakkındaki değerlendirmeleri de destekler. İbn Tabâtabâ, A'şâ'nın 76 beyitlik kasidesini aktararak sadece altı beyit dışında kasidede tekellüfün apaçık olduğunu ifade eder.⁷⁷ Bu durum, birçok kasidesi olduğu hâlde şiirinde zorlama ve gösterişli ifadelere yer veren A'şâ'nın fahl kabul edilmemesine neden olur.

3.2. Yeterli Sayıda Kaliteli Şiire Sahip Olmamak: Amr b. Külsûm Örneği

Asmaî'nin şiir eleştirisine en önemli katkılarından biri de “şiir söylemek” ile “düzenli bir şekilde çok şiir söylemek” arasında bir ayrıma gitmesi olur. Ona göre şairlikte esas olan, sadece şiir söylemek değildir. Bunun yanında şiirdeki kalite ve özen muhafaza edilerek birçok şiir söyleyebilmektir (*devamlılık*).⁷⁸ Esasen o, fesahat ve belagatte belirli seviyeye ulaşan Arap toplumunda şairin etkili bir kaside söylemesini fahl şair olması için yeterli görmez. Huveydira, Sa'lebe b. Su'ayr, Mu'akkir el-Bârikî (öl. 580 civarında) ve Selâme b. Cendel'i fahl kabul etmediğini belirtirken bu kriteri sarahaten zikreder.⁷⁹ Amr b. Külsûm hakkında ise sadece لَيْسَ بِفَاحِلٍ (fahl değildir) demekle yetinir.⁸⁰

Başka şairler için sayısal değerlere yer verirken Amr b. Külsûm için bunu yapmayan Asmaî'nin değerlendirmesinde niceliğin etkili olduğunun belirtilmesinin sebebi Amr'ın muallaka şairi olmasıdır. Evet, ilk başta “Asmaî, diğer şairlerde olduğu gibi yeterli sayıda kasideye sahip olmaması dolayısıyla Amr'ı fahl kabul etmemiş olsaydı bunu sarahaten ifade etmesi gerekirdi.” şeklinde bir çıkarıma varılabilir. Bunu yapmamasının en önemli sebebi, niceliğin temel faktör olmakla beraber yeterli olmamasıdır. Asmaî, muallaka dışında kaliteli kabul edilebilecek uzun bir kasidesi olmadığı için Amr'ı fahl kabul etmez. Ancak başka bir yerde Ka'b b. Sa'd el-Ğanevî'yi (öl. 612 civarında) mersiye türündeki kasidesi dışında fahl

⁷⁶ İbn Kutebe, *eş-Şi'r*, 1:258; Asmaî, Hassân b. Sâbit'in Cahiliye ve İslami dönemlerde söylediği şiirleri karşılaştırmış, böylece Hassân'ın İslami dönemde dinî temalara bağlı kalarak şiir söylemesinin, şiirlerinin kalitesinin değişmesine neden olduğunu belirtmiştir. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 1/305; Ebû Ubeydillâh Muhammed el-Merzûbânî, *el-Müveşşah: Meâhizü'l-'Ulemâ' 'ala's-Şu'arâ fi 'İddeti Envâ' min Sinâ'ati's-Şi'r*, thk. Muhammed Ali el-Becâvî (Kahire: Nahdatü Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 71 ve 76

⁷⁷ Ebü'l-Hasen İbn Tabâtabâ el-Alevî, *İyârü's-Şi'r*, thk. Abdülaziz Nâsir el-Mânî' (Riyad: Dâru'l-'Ulûm li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1405/1985), 110-119.

⁷⁸ Asmaî, *Fuhûle*, 36-37.

⁷⁹ Asmaî, *Fuhûle*, 35, 39, 44, 56.

⁸⁰ Asmaî, *Fuhûle*, 29.

şairlerden addetmemesi göz önünde bulundurulduğunda niceliğin temel ancak yeterli sebep olmadığı anlaşılır.⁸¹

Amr b. Külsûm, sadece bir kaside ile şöhret bulan sayılı Cahiliye şairlerindedir.⁸² Bu ise, Asmaî'nin Amr'ı fahl kabul etmemesinde kalitenin (keyfiyet) yanında niceliğin (kemiyyet) de ciddi anlamda etkili olduğuna delildir. Nitekim İbn Sellâm'ın açıklamaları, nicelik faktörünün Asmaî'nin değerlendirmesini şekillendirdiğini gösterir. İbn Sellâm, eserinde Amr b. Külsûm'ü altıncı tabakada değerlendirerek kendisiyle beraber Hâris b. Hillize (öl. 570), Antere b. Şeddâd (öl. 614 [?]) ve Suveyd b. Ebî Kâhil'e (öl. 60/680 [?]) yer verir. Bunları "Her birinin kasidesi vardır." açıklamasıyla aktarır.⁸³ Ancak şaşırtıcı bir biçimde sıraladığı dört şairden Amr dışında geriye kalan üç şairin meşhur kasidelerine temas ettikten sonra "bunun dışında başka şiirleri de vardır." notunu düşer.⁸⁴ Amr ile ilgili ise sadece meşhur muallakasının ilk beytini vermekle iktifa eder, ayrıca herhangi bir açıklama yapmaz.⁸⁵ İbn Kuteybe'nin de Amr b. Külsûm'un biyografisine yer verdiği pasajlarda muallakasından başka bir şiirini aktarmaması İbn Sellâm'ın açıklamalarının bilinçli bir şekilde yapıldığına işaret eder.⁸⁶ Mufaddal ed-Dabbî'nin (öl. 178/794 [?]), "Amr b. Külsûm ne mükemmel bir şairdir! Diğer muallakât şairlerinin çok şiir söylediği gibi şiir söyleseydi keşke! Yine de onun tek kasidesi (vâhîde) onların yüz kasidesinden daha kalitelidir." açıklaması Asmaî'nin değerlendirmesinde niceliğin esas ve baskın unsur olarak etkili olduğunu gösterir. Zira bu açıklamalar, Amr b. Külsûm'un, muallakası dışında kaliteli addedilebilecek bir kasidesi olmadığına delalet eder. Bunun yanında kasidesinde belirgin bir ayrıcalığın olmamasının da Asmaî'nin değerlendirmesine yön verdiği iddia edilebilir.

3.3. Şairlik Dışında Başka Bir Özelliğin Baskın Gelmesi (Cömertlik): Urve b. el-Verd Örneği

Asmaî, fahl şair olmaya engel faktörler arasında şairlerde söz üretme dışında başka bir özelliğin baskın gelip gelmediğini dikkate alarak değerlendirmeler yapar. Saâlik (صَعَالِيك) olarak bilinen şairlerden Urve b. el-Verd'i fahl kabul etmemesi bu tür değerlendirmelere örnek verilebilir. O, Ebû Hâtim'in, "Urve b. el-Verd fahl midir?" sorusuna şu şekilde cevap verir:⁸⁷

شَاعِرٌ كَرِيمٌ، وَلَيْسَ بِفَحْلٍ.

⁸¹ Asmaî, *Fuhûle*, 47.

⁸² Ebû Ubeyde, *ed-Dibâc*, 10.

⁸³ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ وَاحِدَةٌ.

⁸⁴ Hâris için "وَلَهُ شِعْرٌ سِوَى هَذَا" (bunun dışında şiirleri de vardır), Antere için "وَلَهُ شِعْرٌ كَثِيرٌ" (birçok şiiri vardır) ve Süveyd için "وَلَهُ شِعْرٌ كَثِيرٌ" (birçok şiiri vardır) ifadelerini kullanmıştır. İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:151-153.

⁸⁵ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:151.

⁸⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 1:234-236.

⁸⁷ Asmaî, *Fuhûle*, 34.

- Cömert bir şairdir, fahl değildir.

Dikkat edilirse Asmaî, Urve'nin şair olup olmadığını sorgulamaz. *Asmaîyyât*'ta 27 beyitlik kasidesine yer vermesi Urve'yi şair kabul ettiğini gösterir.⁸⁸ Bu açıklamasında da söz konusu kabulün etkileri hissedilir. Ebû Hâtîm'in fahl merkezli sorusuna öncelikle Urve'nin şair olduğunu vurgulayarak cevap verir. Daha sonra fahl olmadığını söyler. Bu tasnif, şair ile fahl'in farklı kategorileri temsil ettiğini; fahl'in şairlikte daha üst bir kategoriye karşılık geldiğini ortaya koymasını bakımından önemlidir.

Asmaî, Urve'yi fahl şair kabul etmemesini kendisinde şairlik dışında başka bir sıfatın baskın gelmesiyle gerekçelendirir. Şu hâlde Urve'nin cömert oluşunun (كريم), fahl şair olmasının önüne geçtiği anlaşılır. Ancak burada “Müspet bir hasletin şairde bulunmasının fahl şair olmasının önüne nasıl geçer?” sorusu gündeme gelir. Aslında bu sorunun cevabı Urve'nin şiirlerinde saklıdır. Şiirleri incelendiğinde çoğunluğunun cömertlik, alicenaplık vb. temalardan oluştuğu fark edilir. Bu ise, Cahiliye döneminde öne çıkan tema ve üsluplara önem veren Asmaî'nin Urve'yi fahl kabul etmemesi için yeterli bir sebeptir. Nitekim Asmaî, kaliteli şiirin bazı özellikler taşıması gerektiğini şu ifadelerle vurgular:⁸⁹

...وَطَرِيقُ الشَّعْرِ هُوَ طَرِيقُ شَعْرِ الْفُحُولِ مِثْلَ امْرِئِ الْقَيْسِ وَزُهَيْرٍ وَالتَّابِغَةِ مِنْ صِفَاتِ الدِّيَارِ وَالرُّحْلِ وَالْهَجَاءِ

وَالْمَدِيحِ وَالتَّشْبِيهِ بِالنِّسَاءِ وَصِفَةِ الْحُمْرِ ...

- Gerçek şiirin üslubu İmruülkays, Züheyr ve Nâbiga gibi fahl şairlerin terk edilmiş yurtları tasvir etmede, yolculukları anlatmada, hiciv ve medihte, kadınlara kur yapmada ve yabancı eşekleri betimlemede söyledikleri şiirlerdeki üslup gibi olmalıdır.⁹⁰

Bu açıklamaya göre cömertlikle öne çıkan, hatta bu konuda darbimesel olan Urve'nin Asmaî tarafından fahl kabul edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılır.⁹¹ Zira Asmaî, Urve'nin şiirlerinde edebî değerden ve sanatsal kaygıdan ziyade cömertliğe vurgu yapan ahlaki bir tutum mülahaza eder. *Asmaîyyât*'ta Urve'ye ait aktardığı kasidede bu tutum açık bir şekilde fark edilir.⁹²

⁸⁸ Asmaî, *el-Asmaîyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Abdüsselâm Hârûn (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 43-47.

⁸⁹ Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 71 ve 79.

⁹⁰ Asmaî, burada Züheyr'i örnek bir fahl şair kabul ettiği hâlde *Fuhûle*'de onun fahl olup olmadığını açıkça ifade etmemesi dikkatlerden kaçmamaktadır. bk. Asmaî, *Fuhûle*, 21-22; *Fuhûle*'de ilk başta çelişkili olduğu izlenimi veren bu görüşlerin müstakil bir çalışmada incelenmesinin gerekli olduğu ortadadır.

⁹¹ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1429/2008), 3:51-52.

⁹² Asmaî, *el-Asmaîyyât*, 43-47.

3.4. Edebî Çevrede Yetkinlik Gösterememek – Şiirde Etkileyici Olamamak: Humejd b. Sevr Örneği

Bazı şiir eleştirmenleri tarafından şairin söylediği şiirler, başarılı ve kaliteli görülmezdi.⁹³ Münekkitler, hangi kıstaslara göre şiirleri kaliteli görmediklerini belirtmediklerinden, müspet olmayan bu değerlendirmelerini daha çok bir beyit etrafından oluşan edebî zevke bağlı olarak yaptıklarına işaret eder. Ebû Hâtîm'in "Peki Humejd b. Sevr fahl midir?" sorusu üzerine Asmaî'nin hiçbir açıklama yapmadan sadece "Fahl değildir." cevabını vermesi, edebî zevkin hâkim olduğu bu tür değerlendirmelerden kabul edilebilir. Aslında Asmaî'nin öğrencisi İbn Sellâm, Humejd'i (öl. 30/650 [?]) İslami dönem şairleri arasında dördüncü tabakanın ikinci sırasında değerlendirir.⁹⁴ İbn Kuteybe ise "kaliteli şiirler söyleyen bir şair" ifadeleriyle Humejd'e atf yapar.⁹⁵ Aynı şekilde İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) aktardığı rivayette Asmaî'nin, İslami dönem fasih şairleri arasında Humejd'in ismine yer verdiği görülür.⁹⁶ Humejd'in gazel ve tasvir eksenli uzun kasidelerin varlığı da bu konuda dikkatlerden kaçmaz. Şu hâlde Asmaî'nin, şiirde niceliğe ve temaların çeşitliliğine önem verdiği göz önünde bulundurulduğunda Humejd'i fahl kabul etmemesinde fahl'in gerektirdiği şairlik potansiyeline sahip olmaması, başka şairlerin şiirlerine nüfuz edememesi ve edebî çevrede yetkinlik gösterememesi gibi faktörlerin etkili olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür.⁹⁷

Her ne kadar edebî zevke dayalı müphem bir değerlendirme olsa da Asmaî'nin Humejd'i fahl görmemesinin kabul edilebilir gerekçeleri vardır. O, Humejd'in şiirlerini rivayet ederek bir divanda kayıt altına alır.⁹⁸ Bu ise onun, rastlantısal yorumlarda bulunmadığını; aksine şiirlerini tetkik ettiği ve yakından bildiği bir şair hakkında değerlendirme yaptığını ortaya koyar. Kanaatimizce Asmaî, Humejd'in şiirlerini çok yönlü tahlil eder ancak ayırt edici ya da belirgin bir özellik görememesi dolayısıyla onu fahl kabul etmez. *Fuhûle*'deki bilgiler de bu tespiti teyit eder. Şöyle ki Asmaî, şiir atışmasında hasmını yenemeyen (mugalleb) şairler hakkında şu açıklamayı yapar:⁹⁹

كَانَ يُقَالُ: أَشْعَرُ النَّاسِ مُغْلَبُو مُصْرَ: حُمَيْدٌ، وَالرَّاعِي وَابْنُ مُقْبِلٍ.

- Denilir ki en üstün şairler, Mudar'ın hasımlarına karşı koyamayan (mugalleb) şu kişilerdir: Humejd, Râî ve İbn Mukbil.

⁹³ Merzübânî, *el-Müveşşah*, 91

⁹⁴ İbn Sellâm, *Tabakât*, 2:583.

⁹⁵ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 1:390.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Muhtasar Târîhi Dımaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd. (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr li't-Tibâ'a, 1402/1984), 7:272.

⁹⁷ *Dîvân Humejd b. Sevr el-Hilâlî*, thk. Muhammed Şefik el-Beytâr (Ebüzabî: Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye, 2010), 111, 291-297, 312-318, 321-332, 349-387.

⁹⁸ Ebû'l-Ferec Muhammed en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid (London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâs el-İslâmî, 1430/2009), 1/490; *Dîvân Humejd*, 68-70.

⁹⁹ Asmaî, *Fuhûle*, 67.

Bu açıklamada dikkat çeken ilk şey, أشعر (en üstün, en kaliteli şair) ifadesidir. Bu sıfattan hareketle İbn Sellâm, İbn Kuteybe ve son olarak İbn Manzûr'un aktardığı bilgilerin, Asmaî'nin Humeyd'i fahl kabul etmediği değerlendirilmesiyle çelişmediği anlaşılır. Zira söz konusu edebiyat âlimleri gibi Asmaî de Humeyd'in önemli bir şair olduğunu أشعر kullanımıyla tasdikler. Bununla birlikte "Her fahl, şairdir ancak her şair, fahl değildir." ilkesinden hareketle bazı sebeplerden ötürü Asmaî, Humeyd hakkında böyle bir sıfatın kullanıldığını bildiği hâlde onu fahl kabul etmez. Bunun sebebini onun hakkındaki "Hicivleştigi herkes ona üstün geliyordu (عَلَبَهُ)." açıklaması üzerinden okumak mümkündür.¹⁰⁰ Humeyd'in uzun kasideleri ve fasih bir üslubu olabilir ancak şiir atışmasında öne çıkmaması ya da şiir sanatında etkileyici bir özelliğinin bulunmaması, sadece şair kategorisinde kalmasına sebep olur.

3.5. Şairlik Dışında Başka Bir Özelliğın Baskın Gelmesi (İyi/Salih Olmak): Lebîd b. Rebîa Örneği

Şairlerin şairlik özelliklerine baskın gelen ve fahl olmalarının önüne geçen unsurlar arasında şairin salih olması, yani karakterinde şiir söyleme sanatından ziyade iyi-hayırlı kabul edilebilecek başka özelliklerin bulunması yer alır. Örneğın Asmaî, Ebû Duâd el-İyâdî (öl. 550) hakkında yaptığı değerlendirmede onun "salih" olduğunu söyler ancak fahl şair olduğuna dair herhangi bir bilgi vermez.¹⁰¹ Lebîd b. Rebîa (öl. 40-41/660-661) için de aynı ifadeyi kullanan Asmaî, şu açıklamayı yapar:¹⁰²

قَالَ: "هُوَ لَيْسَ بِفَعْلٍ". ثُمَّ قَالَ لِي مَرَّةً أُحْرَى: "كَانَ رَجُلًا صَالِحًا". ... وَقَالَ لِي مَرَّةً: "شِعْرٌ لَبِيدٍ كَأَنَّهُ طَيْلَسَانٌ طَبْرِيٌّ".

- Asmaî dedi ki: "Lebîd fahl değildir." Sonra -başka bir zaman- bana şunu söyledi: "Salih biriydi." Başka bir zamanda ise şunu söyledi: "Lebîd'in şiiri Taberî ürünü bir kumaş gibidir."

Açıklamadan anlaşılacağı üzere fahl kategorisine dâhil edilmeyen Lebîd hakkında Asmaî farklı zamanlarda iki değerlendirmede bulunur. Birincisinde onu, "iyi kimse" anlamında salih olarak tarif eder. Ebû Hâtim, bu değerlendirmeyi, "Sanki kaliteli şiiri bulunmadığını kastediyor." şeklinde yorumlar. Asmaî'nin benzetme içerikli ikinci değerlendirmesini ise, "Şiirinin yapı yönüyle kaliteli ancak tatsız olduğunu kastediyor." şeklinde okur.¹⁰³

Ebû Amr'ın Lebîd'in dinî içerikli şiirlerini beğenmekle beraber tohum öğüten değirmene benzetmesi, Asmaî'nin değerlendirmeleri ile Ebû Hâtim'in yorumlarının,

¹⁰⁰ Asmaî, *Fuhûle*, 68.

¹⁰¹ Asmaî, *Fuhûle*, 37.

¹⁰² Asmaî, *Fuhûle*, 50.

¹⁰³ Asmaî, *Fuhûle*, 50.

2./8. yüzyılda Lebîd'in şiirleri hakkında oluşan genel kanaatten etkilendiğini gösterir.¹⁰⁴ Şu hâlde denilebilir ki muallaka şairi olduğu hâlde Lebîd'in fahl kabul edilmemesi, iddialı olmakla beraber şiirinin sanatsal açıdan ustalığa işaret etmemesi dolayısıyla'dır. Asmaî'nin Lebîd'i "salih kimse" olarak nitelendirmesi ise Müslüman olduktan sonraki hayata bakışıyla ilintilidir. Müslüman olduktan sonra şiir söylemekten imtina etmesi ve ibadetle meşgul olması sonucu Asmaî, onu "salih kimse" olarak tarif eder.¹⁰⁵

Asmaî'nin Lebîd b. Rebia'yı salih birisi olduğu için fahl kategorisinde değerlendirmemesi, dinî veya ahlaki davranışların şiire zarar verdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Lebîd'in savaştı, cesur ve aynı zamanda şair olduğu bilinmekle beraber¹⁰⁶ temalarının yumuşak (luyûnet) olması, şiirlerinin kadim şairlerin niteliklerini başarılı bir şekilde taşımaması, fahl kabul edilmemesine dolaylı da olsa sebep olur. Asmaî'nin ifade ettiği ve Ebû Hâtim'in yorumladığı anlam, Lebîd'in şiirlerinin tema açısından, başka bir ifadeyle sanatsal değer açısından eksik kaldığıdır. Zira Asmaî'nin Lebîd'in şiiri hakkında yaptığı "Taberî ürünü bir kumaş" benzetmesi, Lebîd'in şiirinin sağlam ve muhkem olduğuna ancak bir süsü bulunmadığına delalet eder. Yani şiirinin aruz, kafiye vb. biçimsel özellikler açısından güçlü olduğunu ancak sanatsal değer açısından bir başarısının olmadığını kasteder.¹⁰⁷ Buna göre Lebîd'in şiirlerinin içerik yönünden kaliteli görülmemesinin nedeninin, içerdiği ahlaki değerlerin şiirin edebî yönünü olumsuz etkilemesinden kaynaklı olduğu anlaşılır. Bu ise ahlaki tutum ile şiiri birbirinden ayırmaya çalışan Asmaî'nin değerlendirmesinin arka planını oluşturur.¹⁰⁸

3.6. Sıhhat Noktasında Problemlî Şiirlere Sahip Olmak: Ağleb el-İclî Örneği

Şiirin tedvin edildiği 2./8. ve 3./9. yüzyıllarda kabile ve râvilerin müdahaleleri sonucu bazı şiirlerin orijinal olup olmadığı tartışılır.¹⁰⁹ Ebû Amr, Asmaî ve İbn Sellâm gibi birçok şiir eleştirmeni sahih şiiri sahih olmayandan ayıklamak için büyük çaba gösterir.¹¹⁰ Asmaî, klasik Arap şiirinin rivayetinde gösterilen titizliğe rağmen rivayette karışıklık, intihal, ekleme ya da çıkarma gibi problemlerin olduğunun farkındaydı. Mühelhil b. Rebîa'nın (öl. 531) şiirlerinin çoğunun kendisine ait olmadığını; Yezîd b. Dabbe'nin (öl. 130/747 [?]) şiirlerinin ise şairler arasında

¹⁰⁴ Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 84.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, Lebîd'in Müslüman olduktan sonra sadece bir beyit söylediğini aktarır. bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 1:275.

¹⁰⁶ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:135.

¹⁰⁷ Mustafâ Sâdik er-Râfî, *Vahyü'l-Kalem*, haz. Derviş el-Cüveydî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 3:338.

¹⁰⁸ İhsan Abbas, *Târihü'n-Nakdi'l-Edebî 'inde'l-Arab Nakdü's-Şi'r mine'l-Karni's-Sânî hatta'l-Karni's-Sâmin el-Hicrî* (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1404/1983), 50.

¹⁰⁹ Bu görüşlerin değerlendirilmesi ve konuyla ilgili literatür hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Abdurrahman Bedevî, *Dirâsâtü'l-Müsteşrikin Havle Sıhhati eş-Şi'rî'l-Câhilî* (Beyrut: Dârü'l-Melâyin, 1979), 5-160.; Fuat Sezgin, *Târih*, 2:1, 27-84.

¹¹⁰ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:4-5 ve 46-47.

paylaşıldığını ifade etmesi şiir rivayetindeki problemlerin farkında olduğunu gösterir.¹¹¹

Şairleri fahl olup olmadıklarına göre sınıflandırmak için şiirlerinin incelenmesi gerektiği ortadadır. Tam da burada şiirin güvenilirliği ve intihal problemlerinin menfi etkileri kendini gösterir. Nitekim şairin şiirlerinin aidiyet yönüyle tartışmaya açık olması fahl olmasına engel bir faktör olarak öne çıkar. Bunun bir örneği, Asmaî'nin Ağleb el-İclî hakkındaki değerlendirmesinde görülür. Recez türünde başarı kaydeden Ağleb'in fahl olup olmadığını soran Ebû Hâtim'e, "Ne fahl'dir ne de muflih'tir." cevabını veren Asmaî, Ağleb'in şairliği hakkında olumlu bir kanaat belirtmekten çekinir.¹¹²

Gerek İbn Sellâm gerekse İbn Kuteybe'nin Ağleb hakkındaki olumlu görüşlerine bakılırsa Asmaî'nin kendisini fahl kabul etmemesinin sebebinin şiirlerinden ziyade bu şiirlerin kaynağıyla ilintili olduğu anlaşılır.¹¹³ Dikkat edilirse Asmaî, Ağleb'i fahl kabul etmediği gibi başarılı bir şair olarak da görmez. "Ne fahl'dir ne muflih'tir." ifadesindeki muflih, kelime anlamı itibarıyla "başarı elde eden ve bir şeyde kazançlı olan" demektir.¹¹⁴ Şairlerin kalite bakımından dört sınıfa ayrıldığı ve muflih'in bunlar arasında yer almadığı dikkate alındığında Asmaî'nin, muflih'in kelime anlamını kastettiği iddia edilebilir.¹¹⁵ Bu durumda onun, Ağleb'i ne üstün bir şair (fahl) kabul ettiği ne de şiirde başarılı gördüğü (muflih) ortaya çıkar.

Asmaî'nin Ağleb'i şiir noktasında başarılı görmemesinin sebebi, Ağleb'in şairlik yeteneğiyle ilişkilendirilmemesidir. Onun, Amr b. Külsüm ya da Lebîd b. Rebia hakkında değerlendirmelerde bulunurken şiirlerdeki kaliteyi esas aldığı doğrudur. Ancak Ağleb için aynı durumdan söz etmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Bunun en önemli sebebi, Ağleb'in şiirleri etrafında oluşan güvenilirlik problemidir. Nitekim Asmaî, "Ağleb'in şiirleri beni yordu." diyerek mezkûr problem dolayısıyla sağlıklı bir inceleme yapamadığının altını çizer.¹¹⁶

Asmaî'nin Ağleb'in şiirleri hakkındaki "beni yordu" ifadesi, yaptığı tespit detaylarını izah etmesi bakımından önemlidir.¹¹⁷ Ağleb'in recezlerinden yalnızca iki buçuk recez ezberlemesi, geri kalan recezlere temkinli yaklaşım bunların sıhhatini belirlemeye çalışması kendisini yorar. O, 'yorma' fiilini kullanarak sahih olan ile olmayanı ayırma konusunda bu recezlerin kendisini bir çıkmaza soktuğunu kasteder. Ağleb'in şiirlerinden iki buçuk recez rivayet etmesi ve recezlerine bizzat kendi neslinden gelenlerin ekleme yapması Asmaî'nin bu konuda zorlandığını gösterir. Bunu, İbn Sellâm'ın şiirin uydurulmasına dair açıklaması da destekler. İbn Sellâm, şiir rivayetinin gözden geçirilip tedvin edilmeye başlandığı süreçte bazı kabilelerin,

¹¹¹ Asmaî, *Fuhûle*, 36-37 ve 64.

¹¹² Asmaî, *Fuhûle*, 42.

¹¹³ İbn Sellâm, *Tabakât*, 2:737; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 2:613.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Mektebetü Sâdır, 1414/1993), 2:547.

¹¹⁵ Şairlerin dört sınıfa ayrılması hakkında bilgi için bk. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdüsselâm Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1998), 2:9.

¹¹⁶ Asmaî, *Fuhûle*, 42.

¹¹⁷ Asmaî, *Fuhûle*, 34.

kendi şiirlerine eklemeye yaptıklarını ve râvilerin de bu konuda geri kalmadıklarını belirttiği pasajda Asmaî'nin bu ifadesini izah eden açıklamalarda bulunur:

“... Daha sonra râviler de şiirlere eklemeler yaptılar. Aslında ilim ehline ne râvilerin ekledikleri ve vazettikleri ne de müvelled şairlerin söyledikleri şiirleri tespit etmeleri zor gelir. Onları yoran (uğraştırın), badiyede şairlerin çocuklarından olanların ya da olmayanların şiir söyleyip bunu ilgili şairlere nispet etmeleridir. Bu şekilde sahih şiirlerin tespiti noktasında biraz zorluk yaşanır.”¹¹⁸

İbn Sellâm'ın ifadelerinden hareketle Asmaî'nin Ağleb hakkındaki açıklamaları daha net anlaşılabilir. O, Ağleb'in kendi neslinden bazı kişilerin, söylemediği şiirleri ona isnat ettiklerine dikkat çeker.¹¹⁹ Bu durum ise, şiirlerinin kalite yönüyle incelenmesinin önüne geçer. Böylece kalite ya da sanatsal değer açısından kesin hüküm veremediği şiirler sebebiyle Ağleb'in ne fahl ne de muflih olduğunu söyler. Başka bir yerde şiirleri hakkında kesin hüküm veremediği Ka'b b. Cu'ayl (öl. 86/705 civarında) hakkında “Zannedersem fahl şairlerdendir ancak kesin bir görüşe sahip değilim.” açıklamasını yapması güvenilirlik ve intihal meselesine verdiği önemi teyit eder.¹²⁰

3.7. Şairlik Özelliğini Bütün Kasidelere Genelleyememek: Ka'b b. Zühayr Örneği

Ka'b, meşhur muallaka şairlerinden Zühayr b. Ebî Sülmâ'nın oğludur. İbn Sellâm, onu Evs b. Hacer, Bişr b. Ebî Hâzım (öl. 598 civarında) ve el-Hutay'e'nin bulunduğu büyük şairler arasında, Cahiliye döneminin ikinci tabakasında ele alır.¹²¹ İbn Kuteybe ve Merzûbânî (öl. 384/994) de eserlerinde onun hakkında “Fahl, kaliteli bir şairdi.” açıklamasında bulunurlar.¹²² Yine İbn Reşik (öl. 456/1064) de Zühayr'in ailesinin şiirde kıdem sahibi olduğuna vurgu yaparak Ka'b'ın anne ve baba tarafından şair olan akrabaları olduğunu aktarır.¹²³

Ka'b'ı fahl kabul etmeyen Asmaî, bunun gerekçesini açıklamasa da fahl kavramı etrafında şart koştuğu kriterleri esas aldığı dikkatlerden kaçmaz. Söz konusu kriterlere bağlı olarak Ka'b'ın kasidelerini ustalık ve kalite yönüyle inceler. Kaynaklar Ka'b'a ait uzun kasideler aktarsalar da kasidelerin aynı kaliteye sahip olmamasının ve Ka'b'ın bu kasidelerde kendisini diğer şairlerden ayırt edecek edebî bir meziyet elde edememesinin, Asmaî'nin değerlendirmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Ancak İbn Kuteybe'nin Ka'b hakkındaki “kaliteli şiirler söyleyen

¹¹⁸ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:46-47.

¹¹⁹ Asmaî, *Fuhûle*, 43; Merzûbânî de Halef'ten bu yönde bir rivayet aktarmıştır. bk. Merzûbânî, *el-Müveşşah*, 273.

¹²⁰ Asmaî, *Fuhûle*, 39.

¹²¹ İbn Sellâm, *Tabakât*, 1:97.

¹²² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 1:154; Merzûbânî, *Mu'cemu's-Şu'arâ*, thk. Fritz Krenkow (Beirut: Mektebetü'l-Kudsî – Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402/1982), 342.

¹²³ İbn Reşik, *el-Umde*, 2:1114.

fahl bir şairdi.” değerlendirmesi, yine Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967) “Ka‘b, muhadram ve fahl şairlerdendir.” açıklaması Ka‘b’ın şiir sanatında göz ardı edilemeyecek bir kabiliyete sahip olduğunu gösterir.¹²⁴ Buna rağmen Asmaî, belirlediği kriterlere uymaması sebebiyle onu fahl kabul etmez. Bu ise Asmaî'nin görüşlerinin tartışmaya ve çok yönlü incelemeye açık olduğunu ortaya koyar. *Fuhûle*'deki bu muğlaklık ve tartışmaya açık değerlendirmeler, kuşku yok ki eserin günümüzde olduğu gibi ilerleyen dönemlerde de araştırmacıların perspektiflerine bağlı olarak birçok özgün çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Klasik dönem Arap dili ve edebiyatı bilginlerinden Asmaî, tedvin ve tasnif çalışmalarıyla beraber yoğun bir şekilde gündeme gelen “en üstün şair” ve “en kaliteli şiir” problemlerine çözüm bulmak için şiire dair ciddi araştırmalar yapmıştır. Asmaî'yi bu araştırmalarında dönemindeki şiir râvileri ve eleştirmenlerinden ayıran temel özellik, çerçevesini kendisinin belirlediği ancak Araplar tarafından daha önce kullanılan fahl kavramı üzerinden şairleri değerlendirmesi olmuştur. Nitekim o, dört yaşına giren kuvvetli ve dayanıklı deve için kullanılan fahl kavramını, “belirli kriterleri karşılayan üstün şair” anlamıyla şiir eleştirisine kazandırdıktan sonra şairleri tasnife tabi tutmuştur.

Ebü Hâtim'in çabaları sonucu ortaya çıkan *Fuhûletü's-Şu'arâ* eserinde Asmaî, fahl kavramının teorik çerçevesi bağlamında nitelik ve nicelik kriterlerini göz önünde bulundurarak şairleri oldukça kısa açıklamalarla değerlendirmiştir. Çalışmada ulaşılan verilerden hareketle denilebilir ki Asmaî'nin oluşturmak istediği eleştiri anlayışı aslında bir kurmacalar veya müphemliğin üst seviyede olduğu subjektif değerlendirmeler değil, nesnel görünen ve dönemin şiir eleştirmenlerinin de kabul ettiği uzlaşmış, kaliteli şiiri kaliteli olmayandan ayıran ve üstün şaire hakkını veren bir özelliktedir. Ancak nesnel temellere dayanan müstakil bir şiir eleştirisi disiplini oluşturmaya matuf tüm çabalara rağmen Asmaî, araştırmacıya özgü mesafeliğini bazı değerlendirmelerde koruyamamıştır. Kaliteli tek bir kasideye sahip şairi fahl kabul ederken aynı özelliğe sahip başka bir şairi fahl kabul etmemesi buna örnektir. Bununla birlikte “En üstün şair kimdir?” problemi, Asmaî'nin değerlendirmeleriyle öznel, muğlak ve genel bir tanımlama olmaktan çıkıp uzmanlık gerektiren, çeşitli okumaları zorunlu kılan bir alan hâline gelmiştir.

Asmaî, polemikçi ve tarafgir bir üsluptan uzak durmaya çalışarak şairleri incelemiştir. Bu inceleme sonucunda şiirlerinin ayırt edici ve belirgin bir üstünlük taşımaması, yeterli kaside sayısına ulaşamaması, kendilerinde şiir sanatı dışında başka özelliklerin baskın gelmesi, söyledikleri şiirlerin etkileyici ya da belirleyici bir rol oynamaması gibi faktörler dolayısıyla bazı şairleri fahl kabul etmemiştir. Onun, fahl kabul etmediği şairlerde aradığı temel özellikleri nazımda mükemmellik, lafız-anlamda ustalık ve şiirde bolluk olarak özetlemek mümkündür. Ancak Asmaî, bu

¹²⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 1:154; İsfahânî, *el-Egânî*, 17:63.

özellikleri çoğu yerde açıklamamıştır. Örtük bir şekilde ifade ettiği bu özellikler, *Fuhûle*'nin açılanmayı bekleyen değerlendirmelerle dolu olduğunu göstermiştir.

Çalışmada farklı örnekler üzerinden *Fuhûle*'deki değerlendirmeler açılanmaya çalışılmıştır. Son tahlilde, Asmaî'nin şairlere yaklaşımının temellendirilmesi ve rasyonelize edilmesi için başka çalışmalara ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Buna göre “En üstün şair kimdir?” gibi tespiti oldukça zor olan bir problemin sıklıkla gündeme geldiği bir dönemde şiir eleştirisinde oluşan düşünsel kaosun anlaşılabilirliği için öncelikle ilgili dönemde “fahl”, “şair”, “üstün şair” ve “şiir” kavramlarıyla ne kastedildiğinin tespit edilmesinin zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Her ne kadar Asmaî, bu kavramları fahl sayesinde “en üstün şair” kategorisi altında bir bütün olarak görse de bu bütünün koşullara göre parçalara ayrılması gerektiği ortadadır. Aksi takdirde aynı dönemde yaşamış bir şairin diğer şairden üstün tutulmasının sebebi anlaşılacaktır. Fahl ya da fahl olmayan şairlerin Asmaî'nin düşünsel ve teorik serüveninde nasıl yer bulduğunun kavranabilmesi ise ancak söz konusu şairlerin şiirlerinin karşılaştırılarak incelenmesiyle ve sözcüklerin ince ayrımlarının farkında olmakla mümkündür. Asmaî'nin değerlendirmelerinin ince ayrımlarına dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışma, belirtilen farkındalığa vurgu yapması ve bu yönde yapılacak çalışmalara örnek teşkil etmesiyle öne çıkmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/Reference

- Abbas, İhsan. *Târihü'n-Nakdi'l-Edebi 'inde'l-Arab Nakdü's-Şi'r mine'l-Karni's-Sânî hatta'l-Karni's-Sâmin el-Hicrî*. 4. bs. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1404/1983.
- Araz, İsmail. “En Üstün Şair Kimdir?” Problemi Bağlamında Asmaî'nin (ö. 216/831) Fahl Kavramının Etimolojik ve Terminolojik Alanı Üzerine Bir Değerlendirme.” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63 (2022), 4-25. <https://doi.org/10.15370/maruifd.1160532>
- el-Asmaî, Abdümelik b. Kureyb. *el-Asma'iyyât*. Tahkik Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselâm Hârûn. 5. bs. Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.
- el-Asmaî, Abdümelik b. Kureyb. *Fuhûletü's-Şu'arâ* adlı kitabına giriş: Selâhaddin el-Müneccid. Tahkik Charles Cutler Torrey. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1400/1980.
- el-Asmaî, Abdümelik b. Kureyb. *Fuhûletü's-Şu'arâ ve Hüve Suâlât Ebî Hâtim es-Sicistânî li'l-Asmaî*. Tahkik Ahmed Halil eş-Şâl. Port Said: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Bühûs el-İslâmiyye, 1436/2015.

- Bedevidi, Abdurrahman. *Dirâsâtü'l-Müsteşrikîn Havle Sıhhati eş-Şi'ri'l-Câhilî*. Beyrut: Dâru'l-Melâyîn, 1979.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Aklının Oluşumu*. Çeviren İbrahim Akbaba. 3. bs. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- el-Câdir, Mahmûd Abdullah. "Cuhdü'l-Asmaî en-nakdî fi kitâbih Fuhûletü's-Şu'arâ." *Mecelletü el-Mecma'î'l-İlmî el-İrâkî* 34, no. 4 (1403/1983), 191-227.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdüsselâm Hârûn. 4 cilt. 7. bs. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1418/1998.
- el-Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'arâ'*. Tahkik Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ty.
- el-Cûmerd, Abdülcebbâr. *el-Asmaî Hayâtuh ve Âsâruh h. 123-217*. Beyrut: Dâru'l-Keşşâf, 1375/1955.
- el-Cûzû, Mustafa. *Nazariyyâtü's-Şi'r 'inde'l-Arab el-Câhiliyye ve'l-'Usûri'l-İslâmiyye: Nazariyyât Te'sîsiyye ve Mefâhîm ve Mustalahât*. 2 cilt. Beyrut: Dâru't-Talî'a li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1422/2002.
- el-Cübbâî, Nâsır Tevfik. *el-Asmaî Nâkidü's-Şi'r*. Ebûzabî: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2009.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâga Tetavvur ve Târîh*. 9. Bs. Kahire: Dâru'l-Maârif, ty.
- Ebü't-Tayyib el-Lugavî. *Merâtibü'n-Nahviyyîn*. Tahkik Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430/2009.
- el-Müsennâ, Ebû Ubeyde Ma'mer. *Kitâbü'd-Dîbâc*. Tahkik Abdullah b. Süleyman el-Cerbû' – Abdurrahman b. Süleyman el-Üseymin. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1991.
- el-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *Nüzhëtü'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Üdebâ'*. thk. İbrahim es-Sâmerrâî. 3. bs. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985.
- el-Esed, Nâsirüddin. *Masâdirü's-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetüha't-Târîhiyye*. 8. bs. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996.
- Gezek, Ahmet. "Hicri Üçüncü Yüzyılda Fuhûle Kavramı ve Bu Kavramın Arap Edebî Tenkidindeki Yeri." *Hicrî Üçüncü Asırda İslâmî İlimler*. Editör Hidayet Aydar vd. İstanbul: İksad Yayınevi, 2023, 511-521.
- Güler, İsmail. "Asmaî'nin Şiir Eleştirisinde Fuhûle Kavramı." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52, no. 2 (2011): 129-135. https://doi.org/10.1501/İlhfaK_0000001082
- Hüseyin, Abdülkerim Muhammed. *Fuhûletü's-Şu'arâ' 'inde'l-Asmaî Mefhûmuhâ ve Kâ'idetühâ ve Tatbikâtuhâ*. Dımaşk: Dâru Kenân li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1425/2004.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ'*. Tahkik Ahmed Muhammed Şâkir. 2 cilt. 2. bs. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1386/1967.
- İbn Kuteybe. *Fazlû'l-Arab ve't-Tenbîh 'alâ 'Ulûmihâ*. Tahkik Velîd Mahmûd Hâlis. Ebûzabî: el-Mecma'ü's-Sekâfî, 1998.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Mektebetü Sâdır, 1414/1993.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî. *el-Umde fî Sinâ'ati's-Şi'r ve Nakdih*. Tahkik en-Nebevî Abdülvâhid Şa'lân. 2 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2000.
- İbn Tabâtabâ, Ebü'l-Hasen Muhammed. *İyârü's-Şi'r*. Tahkik Abdülaziz Nâsır el-Mânî'. Riyad: Dâru'l-'Ulûm li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1405/1985.
- el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec. *el-Egânî*. Tahkik İhsan Abbas. 25 cilt. 3. bs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1429/2008.
- el-Kâlî, Ebû Alî. *Zeylû'l-Emâlî ve'n-Nevâdir*. 3+1 cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1976.
- Kudâme b. Ca'fer. *Nakdü's-Şi'r*. Tahkik Muhammed Abdülmun'im Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Tahkik Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mendûr, Muhammed. *en-Nakdü'l-Menhecî 'inde'l-Arab*. Kahire: Dâru Nahdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1996.
- el-Merzübânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed. *el-Müveşşah: Meâhizü'l-'Ulemâ' ala's-Şu'arâ' fî İddeti Envâ' min Sinâ'ati's-Şi'r*. Tahkik Muhammed Ali el-Becâvî. Kahire: Nahdatü Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ty.
- el-Merzübânî. *Mu'cemu's-Şu'arâ'*. Tahkik Fritz Krenkow. 2. bs. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî – Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1402/1982.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer. *Şerhü'l-Kasâidi'-Tis'i'l-Meşhûrât*. Tahkik Ahmed Hattâb. 2 cilt. Bağdat: Dâru'l-Hürriyye li't-Tibâ'a, 1393/1973.
- Özdoğan, Mehmet Akif. *Arap Edebiyatı Araştırmaları -Makaleler-*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. Çeviren Mustafa Macit Karagözoğlu, 3. bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- er-Râfî, Mustafa Sâdık. *Vahyü'l-Kalem*. Hazırlayan Derviş el-Cüveydî. 3 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- er-Râzî, Ebû Hâtim Ahmed b. Hemdân. *Kitâbü'z-Zine fî'l-Kelimât el-İslâmiyye el-Arabiyye*. Tahkik Hüseyin b. Feyzullah el-Hemedânî. Sana: Merkezü'd-Dirâsât ve el-Buhûs el-Yemenî, 1994.

- Sarıkaya, Muammer. *Arap Edebiyatında Tabakâtü'ş-Şuara Kavram ve Kriterler*. İstanbul: Muarrib Yayınları, 2022.
- Sellâm, Muhammed Zağlûl. *Târîhü'n-Nakdi'l-Edebî ve'l-Belâga hatta'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî*. İskenderiye: Menşetü'l-Maârif, ty.
- Sellâm, Muhammed Zağlûl. *Târîhü'n-Nakdi'l-Edebî mine'l-Câhiliyye hatta'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî*. Bağdat: Mektebetü'l-Endelüs, 1969.
- Seller, Yusuf. "Asmaî'nin Eleştirel Tutumunda Yeni Bir Hiyerarşi Arayışı: Fuhûletü'ş-şu'arâ'da Fahl Dışında Kalan Şair Kategorileri." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, no.1 (2023): 204-223. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1198094>
- Seller, Yusuf. "Asmaî'nin Fahl Kavramı Ekseninde Eleştirel Tutumu: Fuhûletü'ş-şu'arâ Örneği." *Turkish Studies: Language and Literature* 18, no. 1 (2023): 529-531. <http://doi.org/10.7827/TurkishStudies.66504>
- Sezgin, Fuat. *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî*. Çeviren Mahmûd Fehmi Hicâzî. 10 cilt. Riyad: Câmi'atü Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.
- es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen. *Ahbârü'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*. Tahkik Tâhâ Muhammed ez-Zeynî – Abdülmun'im Hafâcî. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdüh, ty.
- eş-Şerîde, Muhammed. *Kadâyâ en-Nakdi'l-Edebî fi'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî*. Amman: Dâru'l-Yenâbî' li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005.